

EUROPEAN UNION

“Konstitusiyaya” Araşdırmalar
Fondu

SOSIAL İŞ BACARIQLARI

Bakı 2018

Bu kitab Avropa İttifaqı və BMT-nin İnkişaf Proqramının yardımı ilə hazırlanmışdır. Kitabın məzmunu və qeyd olunan fikirlər “Konstitusiya” Araşdırmalar Fondunun yeganə məsuliyyətidir və heç bir şəkildə Avropa İttifaqının və Birləşmiş Millətlər Təşkilatının İnkişaf Proqramının fikirlərini əks etdirmir.

Avropa İttifaqı öz nou-hausunu, resurslarını və amallarını tədricən birləşdirmək qərarına gəlmiş 28 üzv dövlətdən ibarətdir. 60 ildən artıq genişlənmə müddəti ərzində, onlar, birgə olaraq, mədəni müxtəlifliyi, tolerantlığı və fərdi azadlıqları qoruyub saxlayaraq, sabitlik, demokratiya və dayanıqlı inkişaf zonasını yaradıblar. Avropa İttifaqı öz sərhədlərindən kənarında digər ölkə və xalqlarla öz nailiyyətlərini və dəyərlərini paylaşmağa sadıq olan tərəfdir.

BMT-nin İnkişaf Proqramı böhrana müqavimətli dövlətlərin qurulmasında cəmiyyətin bütün səviyyələrində insanlara birgə çalışan təşkilatdır və o, hər kəsin həyat keyfiyyətini yaxşılaşdıran artımı təmin edir. Təxminən 170 ölkə və ərazidə fəaliyyət göstərərək, biz insan həyatını yaxşılaşdırmaq güclü dövlətləri qurmaq üçün qlobal perspektivli və yerli miqyaslı təhlili təqdim edirik.

Tərtib edən
Cavid Şahmalıyev

Bu vəsait Avropa Birliyi tərəfindən maliyyələşdirilən və BMT-nin İnkişaf Proqramı tərəfindən həyata keçirilən “Həssas əhali qruplarının sosial-iqtisadi hüquqlarının təmin edilməsində vətəndaş cəmiyyətinin rolunun gücləndirilməsi” layihəsi çərçivəsində nəşr olunub.

“Konstitusiya” Araşdırmalar Fondu
AZ1001, Bakı şəhəri, M.Əfəndiyev 7/24
Tel: (+99412) 4925726
Mobile: (+9455) 2232929
Email: kafondu@yandex.ru
Web: www.kafondu.org
Bakı 2018

Mündəricat

Giriş	5
Sosial işin mahiyyəti	6
Sosial işin tarixi inkişafı	8
Sosial iş təcrübəsinin etik prinsip və dəyərləri	11
Etik standartlar (müraciətçi, cəmiyyət, iş yeri, əməkdaşlar qarşısında)	13
Sosial işçinin şəxsi və mənəvi keyfiyyətləri	17
Fərdlərlə aparılan sosial iş	21
Qruplarla aparılan sosial iş	22
Validəyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqlarla sosial iş	23
Əlilliyi olan insanlarla sosial işin təşkili	33
Alternativ xidmətlər	39
Qaçqın və məcburi köçkünlərlə sosial iş	52
İnsan alverinin qurbanı olmuş insanlarla psixo-sosial işin təşkili	55
Sosial iş və yoxsulluq	58
Sosial işin perspektivləri	61

Ön söz

Bu kitabçanın məqsədi sosial işçilərə fərd və ailələrlə (o cümlədən uşaqlarla) işləyən zaman uşaqlara, əlilliyi olan şəxslərə, tənha ahıllara və digər kövrək əhali qrupuna sosial işi düzgün təşkil etmək üçün lazım olan bilik və praktiki bacarıqlara yiyələnmədə kömək etməkdir.

Kitabça ilə yaxından tanış olduqca bir sosial işçinin sahib olmalı olduğu bilik və bacarıqlar, sosial işin nəzəri yanaşmaları və praktiki məsləhətlər barədə məlumatlılıq səviyyəsi artacaqdır. Xüsusi ilə, ailələrlə işləyən zaman qiymətləndirmədə istifadə edilən metod və yanaşmalar ilə bağlı detallı informasiya əldə ediləcək.

Giriş

Beynəlxalq Sosial İşçilər Federasiyası «Sosial iş» ifadəsinə beynəlxalq tərif müxtəlif illərdə aşağıdakı şəkildə vermişdir.

1957-ci il: Sosial iş, insanların və qrupların cəmiyyətə daha yaxşı uyğunlaşmaları üçün göstərilən köməyin sistematik bir yoludur. Sosial işçi, cəmiyyətə dəyişiklik gətirmək məqsədinə kömək etmək üçün müştərilərin daxili resurslarını və lazım gələrsə, kənar stimullarını təkmilləşdirməkdə onlarla birgə işləyir. Belə ki, sosial iş, cəmiyyətdə daha böyük harmoniya yaratmaq məqsədinə töhfə verməyə çalışır. Digər peşələr kimi, sosial iş də, mütəxəssis biliyinə, habelə müəyyən prinsip və bacarıqlara əsaslanır.

2000-ci il: “Sosial iş, rifahı artırmaq üçün sosial dəyişikliyi, insan münasibətlərində problemlərin həllini, habelə insanların səlahiyyət və azadlıqlarını dəstəkləyir. İnsan davranışı və sosial sistemlərlə bağlı nəzəriyyələrdən istifadə edərək sosial iş, insanların ətraf mühitlə qarşılıqlı əlaqədə olduğu məqamlara müdaxilə edir. İnsan haqları və sosial ədalət prinsipləri sosial işin əsasını təşkil edir.

2014-ci il: “Sosial iş, təcrübəyə, o cümlədən sosial dəyişikliyi və inkişafı, sosial birliyi, habelə insanların səlahiyyət və azadlıqlarını dəstəkləyən akademik tədrisə əsaslanan bir peşədir. İnsan haqları, sosial ədalət, kollektiv məsuliyyət, eləcə də müxtəlifliyə hörmət prinsipləri, sosial işin mərkəzində dayanır. Sosial iş və sosial elmlərlə bağlı nəzəriyyələrin, habelə humanitar və instinktiv biliyin dəstəklədiyi sosial iş, insanlarla, habelə həyat problemlərinin həllinə və rifahın artırılmasına ünvanlanan strukturlarla məşğul olur.

Sosial işin mahiyyəti

Sosial işçilər sosial planda müdafiə edilməmiş təbəqələrə (yaşlılar, əlillər, ailə mühitindən məhrum olmuş uşaqlar, QİÇS-ə yoluxmuş insanlar, qanunla münaqişədə olan insanlar, risk qruplarına aid digər şəxslər) həm bilavasitə yardım edərək onların qarşılaşdıqları problemlərin qarşısını almağa çalışırlar, həm də bu təbəqələrinin maraqlarının təmin edilməsinə və hüquqlarının müdafiə edilməsinə yönəlmiş qanunverici aktların və dövlət proqramlarının hazırlanmasında yaxından iştirak edirlər.

Sosial iş insanların onları əhatə edən mühitdə mümkün qədər daha yaxşı fəaliyyət göstərmələri üçün onlara yardım etməyə istiqamətlənmiş peşədir.

Bredford Çifor və Çarlz Horejsinin (2005) verdikləri tərifə əsasən sosial işçi:

- Əsaslı peşə hazırlığına malikdir
- Əsasən əhalinin zəif müdafiə olunmuş təbəqələrinə özlərini, ətraflarındakı şəxsləri və sosial müəssisələri dəyişməyə istiqamətlənmiş spesifik xidmətləri göstərir
- İnsanlara sosial ehtiyacları qarşılamağa və mövcud çətinlikləri aradan qaldırmağa yardım edir ki, onlar maksimum səviyyədə yaxşı həyat təzi sürə bilsinlər və cəmiyyət üçün faydalı şəxslər olsunlar

Beynəlxalq Sosial İş Məktəbləri Assosiasiyası (BSİMA) və Beynəlxalq Sosial İşçilər Federasiyası (BSİF) 2000-ci ilin iyul ayında sosial iş üçün aşağıdakı tərif qəbul etmişdir:

Sosial işpeşəsi sosial dəyişiklikləri, insanlar arasında münasibətlərdə problemlərin həll edilməsinin və rifahı yaxşılaşdırmaq məqsədilə insanlara səlahiyyətlərin və sərbəstliyin verilməsini təbliğ edir. İnsanların davranışları nəzəriyyələrindən və sosial sistemlərdən istifadə etməklə, sosial iş insanların öz mühiti ilə münasibətlərinə müdaxilə edir. İnsan hüquqları və sosial ədalət prinsipləri sosial iş üçün böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Sosial işdə “insan” konsepsiyası

Sosial iş peşəsinin əsasında insanların məhz sosial varlıq kimi dərk və qəbul edilməsi durur.

Sosial iş peşəsinin əsasında duran əsas məqam məhz insanlar arasında olan qarşılıqlı asılılıqdır, sosial münasibətlərə əsaslanan bu peşə insanlara bu münasibətlərin və əlaqələrin keyfiyyətinin təkmilləşdirilməsində yardım edir, insanların sosial fəaliyyətinin artırır.

Sosial işin əsas fəaliyyət sahələri:

- Dövlət strukturları
- Tibbi qayğı müəssisələri
- Ailə və uşaq rifahı mərkəzləri
- Reabilitasiya mərkəzləri
- Tərbiyə müəssisələri

Sosial işçinin çalışdığı qruplar:

- Valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqlar
- Ahıllar
- Küçə uşaqları
- Qanunla münaqişədə olan insanlar
- Tək valideynlər
- Əlilliyi olan insanlar
- Qaçqın və məcburi köçkünlər
- Təbii fəlakət qurbanları
- Zorakılığa (ailə, məişət, fiziki, cinsi) məruz almış insanlar və s.

Sosial işin tarixi inkişafı

Sosial işin yaranma tarixini ümumilikdə bir neçə mərhələyə ayırmaq olar:

I mərhələ - qədim dövrdən başlayır. Qarşılıqlı yardım və dəstək formasında sosial işin arxaik formaları yaranır. Sədəqə, mərhəmət, filantropiya, xeyriyyəçilik formalaşır.

II mərhələ - XIX əsrin sonu-XX əsrin əvvəlləri sosial işin ayrıca peşə sahəsi kimi inkişaf etməsi.

III mərhələ - sosial işin insan hüquqlarının müdafiəsi kimi dərk edilməsi formalaşır. Bununla bağlı 1948-ci ildə qəbul edilmiş Ümumdünya İnsan Hüquqları Bəyannaməsi və digər insan hüquqları sənədlərində əks olunmuş hüquqlar sosial işin fəaliyyət sahəsində xüsusi yer tutmağa başlayır.

IV mərhələ - 80-ci illərin sonu-90-cı illərin əvvəli sosial işin nəzəriyyəsi və təcrübəsi əsas fəaliyyətin klientin fəallaşması prinsipi əsasında keçirilməsi konsepsiyası ilə zənginləşir.

Hələ eramızdan əvvəl 1750-ci ildə qədim Babilistan hakimi Hammurapi Ədalət Kodeksini tərtib edir. Qanuna daxil edilmiş əsas məqamlardan biri insanların məhrum olmaları zamanı bir-birlərinə dəstək olması tələbi idi. E.ə. 1200-cü ilə aid edilən qədim İudeyanın yazılı mənbələrində isə qeyd edilirdi ki, Allah yəhudilərdən yoxsul və bədbəxtlərə yardım etmələrinə gözləyir. Bu qanunlar əslində ehtiyacı olan şəxslərə filantropiya (xeyriyyəçilik) əsasında yardımın göstərilməsini tənzimləyirdi ki, bu da sosial yardımın ilk formalarından birini təşkil edir. Filantropiya yunan dilindən insan sevilirlik, ehtiyacı olanlara yardım mənalarda istifadə olunur.

Sosial işin inkişaf etməsində dinin də rolu böyükdür. Kilsə və monastırların nəzdində məktəblər, xəstəxanalar, qeyri-qanuni uşaqlar, valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqlar, yaşlı və əlilliyi olan insanlar üçün sığınacaqlar fəaliyyət göstərirdi və burada tək sosial-məişət məsələləri deyil, həm də pedaqoji vəzifələr- tərbiyə, təhsil, peşə təhsili həyata keçirilirdi.

Lakin cəmiyyət inkişaf etdikcə yoxsulluq artıq bir ehtiyac kimi yox aradan qaldırılması tələb olunan ictimai bəla kimi dərk edilməyə başladı.

XIV əsrdən başlayaraq dövlət artıq dilənçiliyin təqib olunması və cəzalandırılması siyasətini həyata keçirməyə başlayır.

1530-cu ildə Almaniyanın İmperiya seymi tərəfindən yerli hakimiyyət orqanlarına verilmiş göstərişə görə onların hər biri öz icmalında mövcud olan yoxsulların ehtiyaclarını icma daxilində ödəməlidirlər. Oxşa qanunlar Fransa, Hollandiya və digər ölkələrdə qəbul edilmişdir. İngiltərədə fərdi sədəqələrin verilməsi cəzalandırma idi. Sağlam yoxsullar işləməli, xəstələr isə kilsə yanında olan sığınacaqlarda saxlanmalı idilər.

Dilənçiliklə mübarizənin digər mərhələsində prosesdə cəmiyyətin fəal iştirak etməsi və təsadüfi sədəqə vermək əvəzinə yoxsullara sistemətik şəkildə yardımların təşkil olunması ilə səciyyələnilir.

Beləliklə, problemin kökdən aradan qaldırılması başlayır və XVIII əsrdə filantropik xarakter daşıyan humanist ideyaların yayılması ilə sıx əlaqədardır. Xəstələrə, uşaqlara, məhkumlara, qullara qayğının göstərilməsi filantropik hərəkatın əsas qayəsini təşkil edirdi. Hamburq şəhərində siyasi iqtisadçı Byush və ticarətçi Foxtun söyləri ilə 1778-ci ildə "yoxsullar üçün ümumi qəyyumluq" cəmiyyəti təşkil olunmuşdur. əsas məqsədi hər bir yoxsullun bacarıq və imkanı daxilində çörək pulu qazanması idi. Fəaliyyət bacarığı olmayan yoxsul isə qəyyum olunurdu.

Sosial iş peşə kimi XIX əsrdə yaranmışdır. İlk dəfə 1898-ci ilin yayında Kolumbia Unversitetində sosial iş üzrə sinif açıldı.

İngiltərədə də sosial iş demək olar ki, Amerika ilə paralel başladı. İngiltərədə ilk sosial işçilər xəstəxana sosial görevlisi adlandırılırdı. 1895-ci ildə Mary Stewart Royal Free Xəstəxanasında ilk sosial görevli kimi çalışdı.

Peşə kimi sosial iş Avstraliyada İngiltərə və Amerikadan sonra inkişaf etdi. 1920-ci ildə ilk peşəkar sosial işçilər yetişmişdir. 1940-cı ildə Sidney Universitetində sosial iş təlimləri başladı.

1905-dən sonra, əksər sosial işçilər tibb bacıları kimi öyrədildi.

1865-ci ildə İngiltərədə keşiş Vilyam Buts "Xilas ordusu" təşkilatını yaratdı bu təşkilat məzumlara, yazıqlara maddi və mənəvi köməklik edirdi.

1899-cu ildə ABŞ-da Ceyn Adams, sosial iş nəzəriyyəsi və təcrübəsinin əsasını qoyan şəxslərdən biri Amerikada işsiz və evsiz qalan, dili bilməyən

emiqrantlara yardım etməyə başladı. Bu miqrantlarla sosial işin əsasının qoyulması idi.

Beləliklə, XX əsrdə sosial işin peşə kimi yaranmasının ilkin şərtləri formalaşır:

- Təcrübə göstərdi ki, könüllü filantropiya əhaliyə sosial yardımın bütün məqsədlərini yerinə yetirə bilmir.
- Fərdi xeyriyyəçilikdən bu məqsədlə yaradılmış təşkilat xeyriyyəçiliyinə keçid baş verir.
- Xeyriyyəçiliyin yeni formaları yaranır
- Məzlumlar öz hüquqları uğrunda fəal mübarizəyə başlayır, bu isə sosial işin yaradılması prosesinin gücləndirir
- Ehtiyacı olanlara yardım etmək üçün dövlət və bələdiyyə yardımı formaları yaranır.

XIX əsrin sonu-XX əsrin əvvəllərində könüllü xeyriyyəçilikdən elmi və peşəkar filantropiyaya keçid baş verdi. Avropada “Sosial tibb”, Amerikada “sosial iş” termini yarandı.

1917-ci ildə ABŞ-da ilk sosial işçilərin təşkilatı qeydiyyatdan keçdi. 1921-ci ildən bu təşkilat Amerika Sosial İşçilərinin Assosiasiyası ilə əvəz olundu.

Sosial iş təcrübəsinin etik prinsip və dəyərləri

Humanitar və demokratik ideyalara əsaslanaraq yaranan Sosial iş təcrübəsi insan ehtiyaclarını və potensialını inkişaf etdirmək üzərində fokuslaşmışdır. İllər keçdikcə sosial iş özündə bir sıra dəyərlər birləşdirdi: səmimiyyət, vicdanlıq, empatiya, rəhimdillik, peşəkarlıq, insan münasibətlərinin əhəmiyyətliyi.

Sosial İşçinin Etik Prinsipləri:

1. İnsan Hüquqları və İnsan Ləyaqət

Sosial İşçi hər bir klientin ləyaqətinə və şəxsiyyətinə və bunlardan doğan haqqlarına hörmətlə yanaşmalı, fiziki, psixoloji, mənəvi və ruhi vəhdətini, rifahını dəstəkləməli (ön plana çəkməli) və müdafiə etməlidir. İnsan Hüquqları və İnsan Ləyaqəti dedikdə aşağıdakılar nəzərdə tutulur:

- 1.1. **Öz müqəddəratını təyin etməyə hüquqa hörmət etmək** – Sosial İşçi həyat tərzini və dəyərlərindən asılı olmayaraq hər bir şəxsin seçim etmək və qərar vermək hüququna hörmətlə yanaşmalıdır.
- 1.2. **Güclü cəhətləri müəyyənləşdirmək və inkişaf etdirmək** - Sosial İşçi klientin güclü xüsusiyyətlərini önə çəkməli və onların inkişaf etdirilməsinə səy göstərməlidir.
- 1.3. **Hər bir klientlə tam bir məhfum kimi davranmaq** - Sosial İşçi klientə tam bir məhfum kimi yanaşmalı, yəni onun ailəsi,

yaşadığı mühit, cəmiyyət ilə yaxından maraqlanmalı və klientin həyatının bütün amillərinə nəzər yetirməlidir.

- 1.4. **Hər bir insana şəxsiyyət kimi yanaşmaq** – kimliyindən asılı olmayaraq Sosial İşçi klientə şəxsiyyət kimi yanaşmalı və davranmalıdır.
- 1.5. **Hər bir klientə fərdi yanaşmaq** - Sosial İşçi hər bir klientə fərdi yanaşmalı, eyni problemlə klientlərlə onların xüsusiyyətlərinə uyğun davranmalıdır.
- 1.6. **Məxfiliyi saxlamaq** - Sosial İşçi klientin verdiyi cəmiyyətə və ya ikinci bir şəxsə ziyan vurmayaq məlumatını gizli saxlamalıdır.

2. Sosial Ədalət

Sosial İşçi cəmiyyətdə klientə qarşı törədilən ədalətsizliyə qarşı mübarizə aparmaq öhdəliyini daşıyır. Sosial Ədalət dedikdə aşağıdakılar nəzərdə tutulur:

- 2.1. **Ayriseçkiliyə qarşı mübarizə** - Sosial İşçi risk qrupuna daxil olan klientə qarşı yaş, cins, irq və başqa fiziki xüsusiyyətlərinə, sosial-iqtisadi durumuna, siyasi inam, mədəniyyət və cinsi yönümlüyünə, dini baxışlarına görə ayriseçkilik etməməli və eyni zamanda, cəmiyyətdə mövcud olan bu cür ayriseçkiliyə qarşı mübarizə aparmalıdır.
- 2.2. **Müxtəlifliyə hörmət etmək** - Sosial İşçi cəmiyyətdə mövcud olan etnik və mədəni (etnik qruplara aid adət-ənənələr) müxtəlifliyi tanımalı və hörmət etməlidir.
- 2.3. **Resursları ədalətlə (bərabər) bölmək** - Sosial İşçi səlahiyyətində olan resursları ehtiyacı olan klientlər arasında ehtiyaca uyğun olaraq ədalətlə bölməlidir.

2.4. Ədalətsiz siyasi məsələlərə və hərəkətlərə qarşı mübarizə

- Sosial işçi resursların ədalətsiz bölüşdürülməsi, zülümkar, ədalətsiz və məhv edici siyasətlərin, davranışların və hərəkətlərin mövcudluğu faktını öz müdirinin, siyasətçilərin, siyasi proqram hazırlayanların və ümumi ictimaiyyətin diqqətinə çatdırmaq vəzifəsi var.

2.5. Həmrey olmaq - Sosial işçi klientlərin sosial təcridliyinə, damğalanmağına və itaətçiliyinə şərait yaradan sosial şərtlərə qarşı mübarizə aparmalı və inklusiv cəmiyyətin qurulmasına çalışmalıdır.

Etik standartlar (müraciətçi, cəmiyyət, iş yeri, əməkdaşlar qarşısında)

Sosial işçilər klientlərə, əməkdaşlara, cəmiyyətə qarşı bir sıra etik standartları qorumaqdadır.

1. Sosial işçilərin klientə münasibətdə etik məsuliyyəti:

Sosial işçi üçün onun ilkin prioritet klientin problemini həll etməkdir.

1.1. Klientə qarşı öhdəlik

Sosial işçi ilk növbədə klientin rifahını önə çəkməli və klientin maraqlarını müdafiə etməlidir.

1.2. Öz müqəddəratını təyin etməyə

Sosial işçi klientin həyat təzi və dəyərlərindən asılı olmayaraq seçim etmək və qərar vermək hüququna hörmətlə yanaşmalıdır.

1.3. İnformasiyanın alınmasına əsaslanan razılaşma

İşə başlamamışdan əvvəl Sosial işçi klientlə onun həyat situasiyası ilə bağlı hərtərəfli və dolğun məlumat verməsinə zəmanət verən yazılı razılaşma imzalanmalıdır.

1.4. Maraqların toqquşması

Sosial işçilər ədalətli mühakimə və professionallığa mane olan maraqların toqquşmasından qaçmalıdır. Maraqların real və potensial münaqişəsi yarandıqda Sosial işçilər bu haqqda klientə məlumat verməli klientin maraqlarını müdafiə edən rəssional addımlar atmalıdırlar.

1.5. Seksual münasibətlər və cinsi zorakılıq

Sosial İşçi problemlərinin həlli ilə məşğul olduğu klient ilə cinsi əlaqədə olmamalı və ona münasibətdə cinsi zorakılıq etməməlidir.

1.6. Məxfiliyi qorumaq

Klientin verdiyi məxfi məlumatlar özünə, ikinci bir şəxsə və ya cəmiyyətə ziyan vurmayaq təqdirdə Sosial işçilər tərəfindən gizli saxlamalıdır.

1.7. Xidmətlər üçün ödəniş

Ödənişi təyin edərkən Sosial işçilər ödənişin əsaslı, ədalətli və həyata keçirilən xidmətlərə uyğunluğuna əmin olmalıdır. Sosial işçilər professional xidmətin ödənişi müqabilində klientdən xidmət və ya əmtəə almaqdan çəkinməlidir.

1.8. Qərar qəbul etmək bacarığı məhdud olan klientin qərar qəbul etməsinə köməklik

Qərar qəbul etmək bacarığı məhdud olan klientin adından çıxış edən Sosial işçilər klientin hüquqlarını və maraqlarını müdafiə etmək üçün əsaslı addımlar atmalıdır.

1.9. Xidmətlərin fasiləsi

Sosial işçilər qeyri-müəssərlik, yerdəyişmə, xəstəlik, əlillik, ölüm və başqa amillər nəticəsində xidmətlərin ara verilməsi hallarında xidmətlərin davam etdirilməsi üçün əsaslı addımlar atmalıdır.

1.10 . Xidmətlərin istifadəsinin sona çatdırılması

Xidmətlər və Sosial işçilərlə klientlər arasındakı professional münasibətlərə artıq ehtiyac olmadıqda və klientin ehtiyaclarına və maraqlarına xidmət etmədikdə dayandırılmalıdır.

2. Sosial işçilərin həmkarlarına qarşı etik məsuliyyəti:

2.1. Həmkarlarına daim hörmətlə yanaşmalıdır.

2.2. Digər mütəxəssislərlə, klientlərlə ünsiyyət zamanı həmkarlarına münasibətdə əsassız və neqativ tənqiddən yayınmalıdır. Əsassız, neqativ tənqide həmkarların səriştəlilik dərəcəsi, irq, milli-etnik mənsubiyyət, cinsi orientasiya, yaş, ailə statusu, siyasi mənsubiyyət, din, əqli və ya fiziki əlillik kimi fərdi göstəricilərə alçadıcı şərhlər aid edilə bilinər.

2.3. Ədalətsiz hərəkətlərə qarşı həmkarları müdafiə etməlidir.

2.4. Həmkarları ilə şəxsi məqsədlər və ya hər hansı bir mövqeyin tutulması məqsədi olmadan fikir mübadiləsi aparılmalıdır.

2.5. Klientin ən yaxşı maraqları naminə həmkarlarının məsləhət və dəstəyindən yararlanmalıdır.

2.6. Həmkarların səriştəlilik və ixtisaslaşmış olduqları sahələr haqqında məlumatlı olmalıdır.

- 2.7. Konsultasiya mövzusu ilə bağlı səriştə və biliyini nümayiş etdirmiş həmkarlar ilə fikir mübadiləsi aparmaq və bu mübadilə zamanı keysin müzakirəsi üçün vacib olan minimum informasiyanı verməlidir.
- 2.8. Əlavə xidmətlər tələb olunduqda, sosial işçi keyslə bağlı əsaslı dəyişikliklər edəcəyinə əmin olmadıqda və yaxud klientin digər mütəxəssislərin ixtisaslaşmış bilik və təcrübəsinə ehtiyac yarandıqda klienti digər mütəxəssisə yönəltməlidir.
- 2.9. Professional münasibətlər zamanı həmkarları tərəfindən bölünən məxfi informasiyanın konfidensiallığını saxlamalıdır.
- 2.10. Supervayzerlə, əməkdaşlarla, həmkarlarla, tələbələrle, trenerlərlə seksual münasibətdə olmamalı və ya cinsi təcavüz etməməlidir.

3. Sosial işçilərin cəmiyyətə yönələn öhdəlikləri:

- 3.1. Sosial işçilər cəmiyyətin ümumi rifahını önə çəkməlidir.
- 3.2. Sosial işçilər sosial siyasətin və qurumların formalaşdırılmasında ictimaiyyətin rəşional iştirakını dəstəkləməlidir.
- 3.3. Sosial işçilər sosial problemlər çərçivəsində ictimaiyyətin maarifləndirilməsində yaxından iştirak etməlidir.
- 3.4. Sosial işçilər sosial qanunların qəbul olunmasında yaxından iştirak etməlidir.

Sosial işçinin şəxsi və mənəvi keyfiyyətləri

Sosial işçi müvafiq bacarıq və vərdislərə yiyələnməyi vacibdir. Bunlara aşağıdakıları daxil edə bilərik:

- Müraciətçi ilə peşəkar işgüzar münasibətlər qurmaq
- Müraciətçinin özünü kənardan “görməyə” kömək etmək bacarığı
- Problemlə situasiyanı araşdırmaq
- Düzlük – sosial işçi klientlə iş zamanı yalan danışmamalı, həqiqətləri söyləməlidir. Məsələn, sosial işçi nəyisə etməyi klientlə razılaşdırıbsa, çalışmalıdır ki, verdiyi sözü həyata keçirsin.
- Vicdan – Sosial işçilər vicdanla davranmalıdırlar. Sosial işçinin vicdanı onun əxlaqi məsuliyyət hissi, xeyirxahlıq və ədalətlə davranması deməkdir.
- Obyektivlik – klientin problemlərini və keyfiyyətlərini qiymətləndirərkən sosial işçi şəxsi emosiyalarından azad olub obyektivliyi gözləməyə çalışmalıdır.
- Ədalətlik – sosial işçinin rəğbət bəslədiyi və bəsləmədiyi insanlar ola bilər, ancaq bu onun müxtəlif klientlərlə işinin keyfiyyətinə təsir etməməlidir, klientin sosial işçidə hansı hisslər doğurmasından asılı olmayaraq, ona münasibət ədalətli olmalı, onun problemləri adekvat qiymətləndirilməlidir.

- Diqqətlik və müşahidəçilik nəticəsində sosial işçi klientlə işləyərkən klientin əhvalında baş verən müsbət və mənfi dəyişikliyə, səmimi və ya qeyri-səmimi olmasına diqqət yetirə bilər.
- Təmkinlik – sosial işçi klientin emosional vəziyyətini nəzərə almalıdır. Hətta əgər klient əsəbidirsə və mənfi emosiyalarını sosial işçiyə yönlədirsə, o zaman sosial işçi təmkinli və səbirli olmağa çalışmalıdır.
- Özünütənqidlik nəticəsində sosial işçi öz fəaliyyətini təhlil edə, səhvlərini görə bilər, səhvləri üzərində çalışa bilər.
- Ünsiyyət – sosial işçi klientlə ünsiyyət prosesindən klientin problemlərini, onun gözləntilərini, problemin həllinin birgə tapılmasını öyrənə bilər.
- Nikbinlik (optimizm) – sosial işçi tez-tez bir çox problemlərlə üzləmiş insanlarla rastlaşır. Lakin bu vəziyyətlərdə sosial işçinin nikbinliyi, ədalət və problemin həll olunacağına inam hiss olmalıdır. Sosial işçinin sosial nikbinliyinin mənbəyi sosial ədalətin həyata keçə biləcəyinə, insanın daim özünü təkmilləşdirməsinə əmin olmasıdır. Sosial işçinin nikbin olmaması ilk növbədə klientə təsir edir.
- Yaradıcı təfəkkür – sosial işçinin gündəlik rastlaşdığı situasiyalar, klientlər və onların problemləri tamamilə oxşar deyil. Sosial işçi yaradıcı təfəkkürə malik olmalıdır ki, hər bir klientə və onun probleminə fərdi yanaşa bilsin. Yaradıcı təfəkkürün olmadığı halda mütəxəssis özü üçün birdəfəlik qəbul etdiyi sxem əsasında hərəkət edəcək, bu isə onun işinin səmərəsini azaldacaq, klientə mənfi təsir göstərəcək.

- Ünsiyyət vərdişləri – sosial işçi ünsiyyət vərdişlərinə yiyələnməklə istər fərdi, istərsə də qrup şəklində keçirilən sosial iş prosesində uğur əldə edə bilər. Ünsiyyət vərdişlərinə aşağıdakıları daxil edə bilərik:
 - ✓ Oturuş – müraciətçi ilə münasibətdə həmişə düz oturmaq lazımdır. Belə poza qayğını, onun dinlədiyinizi göstərir.
 - ✓ Aktiv dinləmə - bu zaman sosial işçi jestlərlə, mimikalarla müraciətçiyə onu dinlədiyini çatdırmalıdır.
 - ✓ Bədən dili - Bədən dilinin məqsədi şifahi olmayan işarə və hərəkətlərin şüuruna çatılmasını təmin etmək və insanların bu mühiti istifadə edərək necə ünsiyyət qurduqlarını göstərməkdir. Albert Mehrabiana görə, bir mesajın təsirinin təxminən 7 % şifahi , 38 % səsli, 55% də şifahi olmayan elementlərdən meydana gəlir. Bədən dilinin ünsürləri:

-Bədən Duruşu

-Jestlər

-Mimikalar

-Başın İstifadəsi

-Oturmaq Üçün Seçilən Yer/yeyər

-Geyim

-Baxım Və Makiyaj

-Göz Təması

-Ayaqların İstifadəsi

-Oturma Forması

-Məsafə İstifadəsi

-İstifadə edilən Aksesuarlar

- Empatiya – sosial işçinin kilentlə iş zamanı empatiyadan istifadə etməsi klientin ruhlandırılmasına, özündə inam hissini yaranmasına səbəb ola bilər. “Empatiya klientin keçirdiyi hisslər və qavradığı mənaya çox həssas olmaq və qəbul edilən bu anlayışı ona çatdırmaqdır.”(Rocers, 1986) Başqa sözlə, Empatiya – başqa adamların psixi hallarını başa düşmək və onların dərdinə şərik olmaq qabiliyyətidir.

Empatiyanı aşağıdakı cür ifadə etmək olar:

- Klientin əhvalatına qulaq asmaq və həqiqiliyini təsdiqləmək
- Qeyri-şifahi kommunikasiya
- Hisslərin ifadəsi və məmnunluq
- + Sən hiss edirsən ki
- + Hal-hazırda sən hiss edirsən ki.....
- + Mən də belə bir hiss yaranıb ki.....
- Aydınlıq
- + Əgər düzgün başa düşdümse....
- + Eşitdiklərimdən belə başa düşdüm ki....
- + Bu o deməkdir ki....
- Vizual
- + Mən müşahidə edirəm ki....
- + Gördüyün kimi.....

Fərdlərlə aparılan sosial iş

Sosial işdə 3 tip klient mövcuddur:

1. könüllü klientlər – onlar özləri sosial işçiyə müraciət edirlər.
2. qeyri-könüllü klientlər – yaxınları, qohumları, müəllimləri və b. tərəfindən sosial işçiyə yönləndirilir.
3. hüquqi mandat altında olan klientlər – məhkəmə qərarı ilə sosial iş xidmətlərinə göndərilir.

Fərdlərlə aparılan sosial iş (casework) zamanı sosial işçilər, mütəxəssislər üz-üzə ünsiyyət və əlaqələr qurmaq vasitəsilə müştərilərinin şəxsi, sosial-iqtisadi, psixoloji vəs. problemlərini həll etməyə çalışır.

Fərdlərlə aparılan sosial işin məqsədi fərd və onun ailəsi, digər birliklər və ya ətraf mühiti arasında olan əlaqələrin pozulmasına səbəb olmuş amillərin tam və ya qismən aradan qaldırılmasıdır.

Fərdlə aparılan sosial iş prosesinin mərhələləri:

1. Tədqiqat, problemin öyrənilməsi – bu mərhələdə klient prosesə cəlb olunur. Məlumatların yığılması bu mərhələdə baş verir. Bu mərhələdə rəğbətli dinləmə, inam və etibarın nümayişi, məxfiliyin tam təmin edilməsi prosesin gedişatına çox kömək edə bilər.

2. Qiymətləndirmə mərhələsi – problemin klient tərəfindən təqdim edildiyi andan başlayır, problemin sosial işçi tərəfindən tam dərk edilməsi prosesi ilə bitir. Qiymətləndirmənin ən önəmli məqamı onun fərdlə aparılan bütün iş ərzində davam etməsindən ibarətdir.

3. Müdaxilə mərhələsi – müdaxilə etmək üçün qarşıya bir sıra məqsədlər qoyulur. Məqsədin vacibliyi mövcud problemin aradan səmərəli şəkildə qaldırılmasındadır. Bu mərhələdə sosial işçi klienti mövcud olan müvafiq xidmətlərə istiqamətləndirməyə çalışmalıdır.

4. Fərdlə aparılan işin dayandırılması mərhələsi – sosial işçi qarşıya qoyulan məqsədə çatıldığını, eyni zamanda klientin artıq kifayət qədər güclü olduğunu və qarşılaşdığı problemin öhdəsindən gəlməsi üçün kifayət qədər qabiliyyətinin olduğunu gördükdə prosesi başa çatdırır.

Qruplarla aparılan sosial iş

Barkerin 1995-ci ildə nəşr edilmiş “Sosial iş üzrə lüğət” kitabında qruplarla aparılan sosial işə aşağıdakı cür tərif verilmişdir:

Qruplarla aparılan sosial iş müəyyən edilmiş müəyyən məqsədlərə çatmaq üçün bir araya gəlmiş və mütəmadi şəkildə görüşərək müxtəlif fəaliyyətlərdə iştirak edən insanlarla aparılan sosial iş müdaxiləsidir.

Qrupda cəmlənmiş insanların ümumi maraqları və oxşar problemləri olur. Qrup psixoterapiyasından fərqli olaraq qrup işinin məqsədi sadəcə emosional problemlərin həllindən ibarət deyil, həmçinin sosial problemin həlli yollarının tapılması, məlumat mübadiləsi, sosial vərdişlərin inkişaf etdirilməsi, antisosial davranışların qarşısının alınması və s. ola bilər. Çətin tərbiyə olunan və ya əliliyi olan uşaqların valideynlərindən, tənha yaşayan insanlardan, qanunla münaqişədə olmuş insanlardan, zorakılığa məruz qalmış qadınlardan və s. qrup təşkil etmək olar.

Qrup üzvlərinin seçilməsi əsasən aşağıdakı meyarlar üzrə aparılır:

- ✚ Yaş
- ✚ Cins
- ✚ Ümumi problemlər
- ✚ Dəyərlər sistemi – dəyərlər sistemində olan müəyyən müxtəlifliklər qrup daxilində ehtə də böyük problem yaratmır, əksinə qrup daxilində məhsuldar ünsiyyətin yaradılmasında böyük rol oynaya bilər. Lakin dəyərlər sistemləri arasında olan daha böyük fərqlər qrup daxilində ciddi ziddiyyət və mübahisələrə səbəb ola bilər.

- ✚ Bilik – bu faktor qrup yaradılarkən ehtə də böyük əhəmiyyət kəsb etmir, lakin qrup üzvləri arasında bu göstərici üzrə fərq çox böyük olsa, bu real problemlə nəticələnə bilər.

- ✚ Struktura qarşı tolernat münasibətlər

Adətən sosial işçi qrup üzvləri ilə fərdi müsahibələr vasitəsilə tanış olur.

Qrup işi aparılacaq məkanda qrup üzvlərinin diqqətini yayındıracaq eşyalar olmamalıdır. Daha yaxşı olar ki, qrup dairəvi şəkildə oturmuş olsunlar. Bu onlara hər birini görməyə imkan verəcək.

Grup üzvlərinin sayının 7-9 nəfər olması məqsədəuyğundur.

Grup 2 cür ola bilər:

1. açıq grup - mövcud olduğu dövr ərzində yeni üzvlər qəbul edir.
2. qapalı grup – grup formalaşarkən ora daxil olmuş üzvlərdən ibarət olur.

Gruplar məqsədlərinə çatmağa əsaslanaraq qısamüddətli və uzunmüddətli ola bilər.

Görüş vaxtı, daha yaxşı olar ki, əvvəlcədən grup üzvlərinin razılığı ilə təyin olunsun.

Sosial işçi aparılan müzakirələri düzgün istiqamətləndirməsi üçün grupun müzakirə məsələləri haqqında ətraflı məlumata malik olmalıdır. İstər fərdlər, istərsə də qrupla aparılan iş zamanı edilmiş yazılı qeydlər saxlanılmalıdır. Bu qeydlər məxfi saxlanılır. Qrupla aparılan iş zamanı bütün prosesin audio və ya video yazılması çox səmərəli, lakin eyni zamanda maliyyə tələb edən bir prosesdir. Bu proses sonradan sosial işçiyə qrupun qiymətləndirməsində çox kömək edə bilər.

Qiymətləndirmə grup işinin vacib aspektlərindən biridir. Qiymətləndirmə grup formalaşdığı andan başlayır. Grup işinin o zaman başa çatdırmaq lazımdır ki, grup üzvləri sonradan qarşıya çıxacaq problemləri özləri həll etmək iqtidarında olsunlar.

Ailələrlə sosial iş

A.Q.Xarçevin verdiyi tərifə görə, ailə nikah və qan qohumluğuna əsaslanan, birgə yaşayış və qarşılıqlı məsuliyyətlə bir-birinə bağlı olan insanların birliyidir. Giddensə görə isə ailə uşaqların yetişdirilməsi, tərbiyə etdirilməsi məsuliyyətinin daşıyan qohumlar qrupudur.

Nikah qadınla kişi arasında rəsmi qaydada təsbit olunan müqavilədir. Nikah ər-arvad kimi hüquq və vəzifələrini qanunla müəyyən edir. Ailənin mahiyyəti onun həyata keçirdiyi funksiyalarda ifadə olunur. Ailənin funksiyaları aşağıdakılardır:

1. reproduktiv (nəsil artırma) funksiyası
2. tərbiyə funksiyası
3. təsərrüfat-iqtisadi funksiya
4. qarşılıqlı kömək, asudə vaxtın təşkili və s.

Ailənin strukturu dedikdə onun üzvləri arasında münasibətləri ilə yanaşı, mənəvi, əxlaqi münasibətlər sistemi, o cümlədən hakimlik, avtoritet münasibətləri də aid edilir. Ailələri **avtoritar (patriarxal, matriarxal)** və **demokratik (eqalitar)** olmaqla 2 yerə ayrılır. Patriarxal ailədə lider kişi hesab olunur, qadın iqtisadi cəhətdən ərindən asılı olur. Matriarxal ailə Patriarxal ailənin əksidir. Demokratik (eqalitar) ailələrdə işlər kişi ilə qadının arasında bərabər bölünür, problemlər birgə müzakirə olunur, ailəyə aid qərarlar birgə qəbul edilir.

Qohumluq əlaqələrinin strukturundan asılı olaraq Ailənin 2 tipi var:

1. **nuklear (sadə)** ailə - valideyn və uşaqlardan ibarətdir.
2. **mürəkkəb** ailə - 2 və daha artıq nuklear ailədən ibarət olub birgə yaşayış və ümumi təsərrüfatla bağlı olur.

Makro səviyyədə ailə, bufer mexanizm funksiyasına sahib bir təşkilat olaraq ifadə edilməkdədir. Fərd isə mikro səviyyədə bir sistem olaraq bu quruluşun içində yer almaqdadır. Mezzo səviyyədə bir sistem olan ailə isə cəmiyyət və fərd arasındakı ünsiyyəti fərqli formalarda yaradır və inkişaf etdirir.

Ailə həyatı içində bəzən insanlar xəstəlik, işsizlik, sağlamlığını itirmək vəziyyətdə gəlib çatmaq kimi problemlər yaşaya bilər. Bəzən də ölüm, boşanma, ayrılıq kimi səbəblərlə ailə sistemi parçalana bilər. Səbəbi nə olursa olsun ailə professional bir xidmət almaq vəziyyətində qala bilər. Ailəyə istiqamətli professional müdaxilə, ehtiyacı olan digər qruplarla (fərd, qrup, cəmiyyət kimi) keçiriləcək müdaxilə mərhələlərinə bənzəyir. Ancaq ailə, digər vahidlərdən fərqli xüsusiyyətlər göstərməkdədir.

Ailə, onu təşkil edən fərdlərin kompleks qarşılıqlı əlaqələrinin yaratdığı açıq bir sistemdir. Hər ailə üzvü, ailənin digər üzvlərinə əlaqələr yolu ilə bağlıdır. Burada ikitərəfli və üçtərəfli münasibətlərlə, qarşılıqlı və çevrilməli olaraq bir-birlərini təsir edən kompleks əlaqələr nəzərdə tutulur. Bu səbəb ilə ailə üzvlərinin birinin yaşadığı problem bütün ailəyə birbaşa və ya dolaylı bir şəkildə təsir edəcək. Məsələn, atanın işsiz qalması yalnız onun problemi olaraq dəyərləndirilməməlidir. İşsizlik, həm fərdi olaraq atanın özünün etibarını sarsıda bilər, özünü pis hiss etməsinə səbəb ola bilər, həm də ailənin iqtisadi cəhətdən dolanışığını çətinləşdirə bilər.

Ailəyə dəstəyin məqsədi Ailənin həyatında mövcud olan problemlə sahələri dəyişməkdə ailə üzvlərinə köməklik etməkdir. Ailənin dəstək prosesinə qoşulması müsbət və davamlı dəyişikliklərin baş verməsi üçün çox vacibdir.

Ailələrə müdaxilə prosesinin mərhələləri aşağıdakılardır:

- Tanışma / Qarşılıqlı anlaşmanın qurulması
- İlk qiymətləndirmə / İnformasiyanın yığılması

Problemin ailə üzvləri və ya valideyn tərəfindən qısa izahı, ailədəki uşaqlar barədə məlumat, ailənin tipik günü, tərkibi haqqında məlumat

- Problemin müəyyənləşdirilməsi
- İlk müdaxilə
- Alternativlərin axtarılması
- Son Qiymətləndirmə
- Monitoring

Ailəyə dəstək zamanı nəyə fikir vermək lazımdır?

- Ailələrə verdiyimiz xidmətlərin davamlı və keyfiyyətli olması üçün xidmət göstərdiyimiz ailənin içinə daxil olmalı, onun yaşayış şəraiti və ətraf aləmi ilə yaxından tanış olmalıyıq.
- Ailə üzvlərini müdaxilə prosesi ilə yaxından tanış etmək lazımdır.
- Ailə üzvlərinin müdaxilə prosesində fəal iştirakını təmin etmək lazımdır.
- Ailə ilə əməkdaşlıq etməyə çalışmaq lazımdır.
- “Ailənin əsas üzvləri müdaxilə prosesi ilə tanış olub bunda fəal iştirak etməsələr, müdaxilə uğurlu ola bilməz. Mütəxəssis “brilyant” kimi gözəl müdaxilə strategiyaları hazırlaya bilər, amma güclü əməkdaşlıq olmadığı yerdə həmin strategiyaların dəyəri də olmayacaq.” (Kinningem&Hengeller, 1999)
- Çalışın ki, ailəni dəstək planı ilə tanış edəsiniz. Çünki dəstək planı ilə tanış olmayan valideyn və ya ailə üzvü gələcək proqresdən də xəbərsiz olacaq və faydalı nəticə əldə etmək üçün də sөy göstərməyəcəklər.
- Ailə dəstək prosesi ilə yaxından tanış olarsa, müdaxilə prosesində yaxından iştirak etmək və arzu olunan dəyişikliyə nail olmaq üçün tələb olunan səyi göstərməkdə fəal olacaqlar.

Ailələrə dəstək zamanı **uğur əldə etmək** üçün aşağıdakıları diqqət mərkəzində saxlamaq lazımdır:

- Daim ailənin güclü tərəfini axtarıb tapmaq
- Bu güclü tərəfi diqqət mərkəzində saxlamaq
- “Ailə əlindən gələni edir” fikrini əsas tutmaq
- Əməkdaşlığa şərait yaratmaq
- Ailə üçün münasib vaxtda görüşmək
- Ailənin dəyərini və mədəniyyətinə həssaslıq göstərmək
- Ailə qarşısında şərt qoymamaq

Yüksək nəticələr əldə etmək üçün aşağıdakıları əməl etməyə çalışmaq lazımdır:

- Evə baş çəkmək
- Evdə işləmək
- Emosiyalara qoşulmaq
- Empatiya göstərmək

- Etibar qazanmaq
- Qarşılıqlı anlaşma qurmaq
- Əməkdaşlığa mane olan məsələləri aşkar edib üstələməyə çalışmaq

Ailə üçün **etibarlı insana** çevrilmək üçün aşağıdakıları etmək olar:

- Səliqəli görünməli
- Özünü, təmsil etdiyi qurumu və işin məqsədini təqdim etməli
- Mənəli və mövzuya uyğun danışmalı

Ailəyə dəstək zamanı mütəxəssis aşağıdakı fikirlərdən **uzaq durmalıdır**:

- Neqativ stereotiplər
- Tənqidi yanaşmadan
- Təqsirləndirmə hallarından
- Günahkar axtarmaqdan
- Stiqmalardan, yeni ailənin davranışına “damğalar” qoymaqdan
- Hakimiyyət uğrunda mübarizədən

Valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqlarla sosial iş

Valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqların uşaq müəssisələrinə düşmə səbəblərinin aşağıdakı kimi təsnifləşdirmək olar:

- Valideynlərdən birinin və ya hər ikisinin vəfatı
- valideynlərinin boşanması
- ailələrin imkansızlığı, sosial vəziyyətlərinin aşağı səviyyədə olması.

Valideynləri vəfat etmiş uşaqlar üçün nəzərdə tutulmuş uşaq evlərində və internat məktəblərindəki atalı-analı uşaqların sayı üstünlük təşkil edir. 2006-cı ilin statistik hesablamalarına görə uşaq müəssisələrində 18 mindən artıq valideynləri olan uşaqlar var.

• ailədəki zorakılıq. Uşaqların böyük qismi ailədə etinasızlığa, psixoloji, fiziki və ya cinsi zorakılığa məruz qaldıqlarına görə himayə müəssisələrinə düşürlər.

- valideynlərin həbsxanada olması
- valideynlərin valideynlik hüququndan məhrum edilməsi. Bu, yalnız məhkəmə yolu ilə ola bilər.

Valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqların yerləşdirilməsi üçün nəzərdə tutulmuş müəssisələri aşağıdakı cür təsnifləşdirirlər:

1. Körpələr evi. Bu evlərdə əsasən 0-3 yaş qrupu arasında olan uşaqlar yaşayır. Körpələr evi Səhiyyə Nazirliyinin himayəsi altında olur.

2. Uşaq evləri. Uşaq evləri. Əsasən, burada valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqlar 3-18 yaşlarına qədər qala bilərlər. Lakin "Valideynlərini itirmiş və valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqların sosial müdafiəsi haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanununa görə, istisna hallarda uşaqlar bu müəssisələrdə 23 yaşına qədər qala bilərlər.

3. Sağlamlıq imkanları məhdud olan uşaqlar üçün internat məktəbləri. Bu cür internat məktəblərinə aşağıdakı tip məktəblər daxildir:

- zəif eşidən və sonradan eşitməyən uşaqlar üçün internat məktəbləri;

- ardıcıl polimielit və serebral paralic uşaqlar üçün internat məktəbləri;
- nitq problemi olan uşaqlar üçün internat məktəbləri.

Bu tip internat məktəblərində uşaqlar yalnız dərslər müddəti ərzində qalırlar.

4. Əqli cəhətdən inkişafdan geri qalan üçün internat evləri. Uşaqlar burada daimi qala bilərlər.

5. Ümumi tipli internat məktəbləri. Bu müəssisələrdə uşaqların yalnız məktəb ili ərzində qalmaları nəzərdə tutulub.

Ailə mühitində yaşayan uşaqlarla müəssisədəki uşaqlar arasında aşağıdakı fərqlər var:

- Özlərini ifadə etmədə çətinlik çəkə bilərlər. Çünki dəyişməyən, sabit bir valideynlər əlaqələri yoxdur və toplu yaşamadan ötəri bir yetkinlə davamlı üz-üzə ünsiyyət içində deyildirlər. Kimsəsiz uşaqlarda özlərinə inam hissələrini yalnız məktəb və könüllü ailə dəstəyi ilə etmək olar.

- Özlərinə baxmaq bacarıqları və ictimai qaydalar mövzusunda doğru modellərə və sıx istiqamətləndirilməyə ehtiyac duyarlar.

- Özlərinə və başqalarına aid əşyaları qoruma, sahiblənmə və paylaşma davranışları mövzusunda istiqamətləndirilməyə ehtiyac duyarlar.

- Dərslər müvəffəqiyyətləri aşağı ola bilər. Çünki hər uşağın qəbul etmə, diqqət və dərslər motivasiyası fərqlidir. Bunun üçün də hər bir uşağa individual yanaşmaq lazımdır.

- Müsbət davranışları kifayət qədər fərqlənə bilmədiyi və təqdir edilmədiyi vəziyyətlərdə hər uşaq kimi mənfi davranışlarla özlərinə diqqət çəkməyə çalışa bilərlər.

- Özlərinə qarşı sevgi və diqqətdən ötəri yaşadıkları hadisələri şişirdilmiş bir şəkildə izah edə bilərlər.

- Daha əvvəldən yaşamış olduqları ailədən ayrılmış olma zədəsindən ötəri yeni quracaqları əlaqələrdə narahat ola bilərlər və ayrılıq qorxusuyla həddindən artıq özünü sevdirmə tutumları içində ola bilərlər. Yeni əlaqə başlatma və əlaqəni sonlandırma mövzusunda istiqamətləndirilməyə ehtiyac duyarlar.

- Məktəbdə və digər ictimai mühitlərdə uşaq evləri və internat məktəblərinin uşaqları olmaqlarına görə təsirləndikləri vəziyyətlər ola bilər.

Bu təsirlənmə uşaqda özünə inam problemlərinə və normal olmadığına dair mənfi duyğular inkişaf etdirməsinə səbəb ola bilər. Bəzən cəmiyyətdə uşaq müəssisələrində yaşayan və tərbiyə alan uşaqlara qarşı yaranan ağrıma, yazığı gəlmə hissləri onların faydasına deyil zərərinə işləməkdədir. Çünki ağrıma və şəfqət hisləriylə göstərilən həddindən artıq əlaqə və dəstəkləmə uşaqlarımızın öz başlarına problem həll etmə bacarıqlarını qazana bilmədikləri və yetkinlərlə əlaqələrində həmişə bir gözləmə içində girdikləri mənfi vəziyyətlərin meydana gəlməsinə səbəb ola bilər.

Pediatrlara və uşaq psixiatrlarına müşahidə etmişdilər ki, ata və anasından, bacı və qardaşlarından, bir sözlə, yaxınlarından və qohumlarından ayrılıqda müalicə olunana kiçik yaşlı uşaqlar fiziki və psixi cəhətdən normal inkişaf etmirlər. Bu faktların ümumiləşdirilməsi əsasında elmdə “**qospitalizm**” termini əmələ gəlmişdir. Qospitalizm sözü fransızca hospital sözündən əmələ gələrək xəstəxana deməkdir. Qospitalizm dedikdə, valideynlərini itirmiş uşaqların, eləcə də valideynlərindən, yaxınlarından, qohumlarından ayrılıqda xəstəxanada müalicə olunan uşaqların fiziki və psixi inkişafında özünü göstərən xüsusiyyətlər nəzərdə tutulur. Psixoloqların böyük əksəriyyətinin fikrincə, qospitalizmin əmələ gəlməsinin ilkin səbəbi uşaqların ünsiyyətsiz olmalarıdır.

Uşaq müəssisələrinə ilk gələn uşaqlar daha əvvəl heç görmədiyi, onu sevə biləcək ya da sevə bilməyəcək, onun sevə biləcəyi ya da sevə bilməyəcəyi uşaqlarla uyğunlaşmanı təmin etmək məcburiyyətində qalır. Buna görə uşağın müəssisədə keçirəcəyi ilk günlər çətin günlərdir. Yeni yaşam mühitinə və insanlara alışana qədər uşağa mütəxəssislər tərəfindən əlaqələri nizamlamaq üçün kömək olunmalıdır.

Belə bir təcrübəni yaşamaq məcburiyyətində qalan uşaqlarda itmə duyğusu, sıx qayğı və günahkarlıq duyğuları olacaq. Uşaq belə bir məhrumluqla qarşı-qarşıya qaldığında bu davranış qəliblərini göstərir.

1. Qorxuverici, hədələyici mühitdən özünü çəkib içində bağlana bilər. Bu uşaqlar səssiz və reaksiyasızdırlar. Qrupa və oyunlara qatılmazlar, həmişə özlərinə qapalı vəziyyətdə olurlar.

2. Təcavüzkar, tündxasiyyət, incidici ola bilərlər. Bu uşaqlar davamlı diqqət çəkmək və sevgi istəyərlər. 2-5 yaşlarındakı uşaqlarda ağlama, qışqırmaq, çağıрма, özünü yerdən yerə atma davranışı görülür. Bu cür

davranış ətrafa eşidilən etibarsızlıqdan və ehtiyac duymalara cavab verməməsindən qaynaqlanmaqdadır.

Uşağın belə bir vəziyyətdən ən az zərərlə çıxma bilməsini təmin etmək üçün edilməsi lazım olan ilk iş uşağı belə bir təcrübəyə çox yaxşı hazırlamaqdır. Hətta mümkün ola bilsə uşaq hələ bildiyi bir mühitdəkən yavaş-yavaş onun üçün bilinməyən olan vəziyyətə hazırlanmalıdır. Müəssisəyə gələn uşağa onun anlaya biləcəyi şəkildə indi nələr olur, daha sonra nələr olacağını izah edilməli məqsədəuyğundur. Uşaqların bu mövzudakı çətinliklərini açıqca söyləmədiklərini, ifadə edə bilmədiklərini xatırlamaq yerində olacaq. Ancaq qorxularını, qayğılarını, günahkarlıq duyğularını, oynadıqları oyunlarda, qrup içində bir-birlərinə söylədikləri sözlərdə tapmaq mümkündür.

Valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqlar üçün mövcud olan alternativ xidmətlər:

1. Foster ailə \ Övladlığa götürmə \ Qəyyum\himayədar ailələr
2. Ailə qrup evləri / Kiçik qrup evləri \ Müstəqil yaşayış (independent living)
3. Günərzi qayğı

“**Foster**” sözü kiminsə və ya nəyinsə yetişməsinə və inkişafına köməklik etmək, eyni zamanda kiminsə ehtiyaclarının qayğısına qalmaq mənasını verir. Foster qayğı öz ailələri ilə yaşaya bilməyən uşaqları ailə həyatı ilə təmin etmək yoludur. Bütün dünyada foster ailələr ailə mühitindən məhrum olmuş uşaqlarla ailə həyatlarını bölüşdürürlər.

Valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqların **övladlığa** verilməsi qanunla həyata keçirilən prosesdir. Uşağın övladlığa götürülməsinə onun mənafeyi naminə Hər bir dövlətin qanunvericiliyi ilə müəyyən edilmiş qaydada yol verilir. Övladlığa götürən şəxs uşağın normal inkişafı və tərbiyəsi üçün müvafiq imkanlara malik olmalıdır. Şəxsi mənfəət əldə etmək məqsədilə uşağın övladlığa götürülməsi qadağandır.

Himayə - valideynlərini itirmiş və valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqların saxlanması, tərbiyə olunması və təhsili, habelə hüquq və mənafeələrinin müdafiəsi məqsədilə onların yerləşdirilməsi formasıdır.

Qəyyumluq 14 yaşınadək, himayəçilik 14 yaşından 18 yaşınadək olan uşaqlar üzərində təyin edilir.

Ailə qrup evi institutların kiçik növü kimi hüquqi fəaliyyət göstərən, adətən evli cütlük tərəfindən idarə olunan və 6-dan 8-ə qədər uşağa yaşamaq üçün müvafiq şərait yaradan tipik mənzildir. Ailə qrup evləri xüsusən bioloji ailələrindən alınmış doğma bacı-qardaşların yaşaması üçün faydalıdır. Belə doğma bacı-qardaşlar üçün tipik foster ailənin tapılması müşkül problemdir.

Polşada 1991-ci ildə yaradılan "Bizim ev" adlı qeyri-hökumət təşkilatının təşəbbüsü ilə Polşada 6-8-ə qədər uşağın yaşadığı peşəkar foster ailələrdən ibarət **Ailə qrup evləri yaradılmışdır.**

Müstəqil yaşayış (independed living) Qayğını tərk etməyə hazırlaşan uşaqların bioloji ailələri olmadıqda 2-3 il müddətində dövlət onların himayəsinə qalır. Bu işlə məşğul olan agentliklər uşaqlar üçün kirayə evlər təşkil edir, aylıq məvacib ayrılırlar. Mütəxəssislər, adətən sosial işçilər həftədə bir dəfə uşaqlarla görüşüb sosial bacarıqlara yiyələnməkdə onlara köməklik edirlər (büdcəni təşkil etmək, bazarlıq etmək bacarıqları və s.)

Günərzi qayğı mərkəzlərdə uşağın ailə üzvündən kənar insan tərəfindən gün ərzində verilən qayğıdır. Günərzi qayğı müəyyən dövrlər ərzində davam edən xidmətlərdir. Günərzi qayğı təxminən 1840-cı ildə Fransada yaranmış, 1869-cu ildə isə Fransa hökuməti tərəfindən tanınmışdır. Avropada XVIII ə.s.-XIX ə.ə. yaranmışdır. Günərzi qayğı Birləşmiş Ştatlarda şəxsi xeyriyyəçilər tərəfindən 1850-ci illərdə qurulmuşdur. İlk günərzi qayğı 1854-cü ildə Nyu York Körpələr evi olmuşdur.

Əlilliyi olan insanlarla sosial işin təşkili

2 cür əlillik formasını fərqləndirmək olar:

1. Əqli problemlər
2. Fiziki problemlər

Əqli problemlər doğum əvvəlində, doğum anında və sonrasında müxtəlif səbəblərə bağlı olaraq mərkəzi sinir sistemində, daha doğrusu beyində meydana gələn təxribatlar nəticəsində beyin funksiyalarındakı çatışmazlıq nəticəsində yaranır.

Ana-ata namizədləri hər vaxt sağlam, ideal bir uşağın xəyalini qurarlar. Sağlamlıq imkanından məhdud olan bir uşağın doğulması ilə ailələr ideal uşaqlarının itkisini yaşayarlar. Psixoloji şok dövrünün ardından inkar-rədd etmə, hirsillik, uzlaşma, depressiya və qəbul etmə mərhələləri bir-biri ardı sıra görülməkdədir (Bardford,1996; Eripek,1996; Pelchat, Lefebvre,Proulx və Reidy, 2004)

Unudulmaması lazım olan bir məsələ isə əlilliyi olan uşağa verilən reaksiyaların hər ailədə, hər ana-atada fərqli olduğudur. Bəzi ailələrdə bu müddət daha asan sovuşdurulub, ailə quruluşçu bəzi yanaşmaları planlama və həyatlarında lazımlı tənzimləmələri etməyə başlarkən, bəzi ailələr uzun davamlı kədər, yas yaşaya bilər, qəbul etmə dövrünə gələ bilmədən inkar ya da digər mərhələlərdə ilişib qala bilməkdədirlər. Valideynlərin uşaqlarının üzrlü, problemlı olduğunu öyrəndikdən sonra verdikləri bu reaksiyaları yaşamaları normaldır (Bardford 1996; Eripek,1996; Whaley və Wong,1995)

Əlilliyi olan uşağının olduğunu öyrənən ailələr bu xəbərə 2 cür reaksiya verə bilər:

1. Uşağının xüsusi qayğıya ehtiyacı olduğunu rədd etmək
2. Uşağının xüsusi qayğıya ehtiyacı olduğunu qəbul etmək

Uşaqların əlilliyini rədd edən ailələrlə ünsiyyət

Ailələr üçün əlilliyi olan bir uşağa sahib olmaq, həyatlarının ən çətin təcrübəsidir. Əlilliyi olan bir uşağa sahib olduğunda ana atalar ilk olaraq xəyal qırılığını yaşayirlar. Özlərini, həyat yoldaşını və yaxınlarını, ya da həkimləri günahlandırirlar. Uşaqlarına tam diaqnoz mövzun tərəfindən bu duyğu və narahatlıqlar itməz. Uşaqların vəziyyətinin nə olduğunu qəbul etməkləri bir neçə ay və ya illəri ala bilər. Bir qisim ailə isə uşaqlarının vəziyyətini qəbul etməz.

Uşağının xüsusi qayğıya ehtiyacı olduğunu qəbul etməyən ailə uşaq ilə normal ünsiyyət qura bilməz, uşağına empatiya göstərə bilməz, uşağın problemini anlamadıqları davranış göstərirlər. Bu cür davranışı sərgiləyən ailələrdə problemlər daha da böyüyər, əlilliyi olan uşağının ehtiyaclarına laqeyd qala bilirlər. Əlilliyi olan uşağın problemləri artdıqca günahlandırmalar başlayar: Niyə mənim uşağım, niyə mənim ailəm və s.

Problemlərdən biri də ailələrin məlumatsız olmasıdır. Uşaqlarının əlillik problemini tam anlaya bilməmələri ailə üzvlərinin uşaqları ilə quracaqları ünsiyyəti çətinləşdirir. Uşaqları üçün qoyulan diaqnozu tam anlaya bilməyən ailə gələcək haqqında uşaqlarından real olmayan gözləntilər gözləyirlər. Məsələn, uşağı zehni inkişaf geriliyinin nə mənanı verdiyini anlaya bilməyən ailə irəlidə uşağının tənbel olduğunu, laqeyd olduğu şəkildə etiketləyə bilər. Uşağından gözləməsini yüksək tuta bilər.

Uşaqların xüsusi qayğıya ehtiyacı olduğunu qəbul etməyən ailələr zaman zaman özlərinə zərər verəcək, əlilliyi olan uşağının inkişafına mənfi təsir edəcək reaksiyalar göstərəcəklər. Valideynlər əlilliyi olan uşaqlarından utanar onları ətrafdakılardan gizlədirlər. bu vəziyyətdə ailəyə Sosial işçinin və psixoloqun köməyi lazımdır. Mütəxəssislər ailə üzvlərinə uşağın fərqli durumu ilə birlikdə qəbul etmələrinə köməkçi olacaqlar.

Valideynlər uşaqları üçün qoyulmuş diaqnoz haqqında ətraflı öyrənməlidir. Eyni zamanda bu zaman uşağa necə köməklik olunacağı barədə məlumat əldə etməyə çalışmalıdırlar.

2. Uşaqlarının əlilliyini Qəbul edən ailələrlə ünsiyyət:

Bütün əlilliyi olan uşağa sahib ailələrdə uşaqlarının gözləmədik xüsusi vəziyyəti qarşısında böyük bir şok yaşanır. Şokun ardınca "xeyr belə deyil, bu necə ola bilər" kimi inkar reaksiyaları yaşanır. Ailə uşağına qoyulan diqanozun səhv olduğunu isbat etməyə çalışır. Qorxu, narahatlıq, kədər kimi hisslər keçirə bilərlər. Bu davranışlar bir müddət davam edə bilər. Şok sovuşdurulduqdan sonra uşağının əlilliyini qəbul və ya rədd duyğuları görsənir.

Uşağının xüsusi qayğıya ehtiyacı olduğu ilə barışan ailə uşaqları üçün lazım olanları etməyə başlayırlar.

Ailə bir sistemdir və bu sistemdə bir fərdin başına gələn digər fərdlərə də təsir edir. Ailədə xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşağın olması və valideynlərin ona daha çox zaman ayırması digər uşaqlara emosional təsir edə bilər. Bunu özlərinə qarşı valideynləri tərəfindən edilmiş laqeyiddlik hissi kimi qəbul edər, eyni zamanda özlərini dəyərsiz, əhəmiyyətsiz, hətta sevilməyən uşaq kimi görə bilərlər.

Bu problemi yaşamamaq üçün daha yaxşı olar ki, valideynlər uşaqlarını bərabər sevdiklərini hiss etdirə bilsinlər, digər uşaqlarına da mütəqə zaman ayırmaları və onların ehtiyaclarını da fərqləndirdiklərini göstərməlidirlər. Ailə içində açıq və dürüst bir ünsiyyətin olmasının əhəmiyyəti böyükdür. Əlilliyi olan uşaqlarının diaqnozu mövzusunda məlumatları digər uşaqlarına dəqiq izah etməyə çalışmalıdırlar. Bu digər uşaqlara xüsusi qayğıya ehtiyacı olan bacı və ya qardaşına necə köməklik edə biləcəyinə yardım edəcək.

Uşağının təhsil və rehabilitasiya xidmətləri həyata keçirməsində müxtəssislərin verdiyi tapşırıqları yerinə yetirməklə valideynlər övladlarına köməklik edə bilərlər. Aparılan araşdırmalarda, ataların xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqları ilə maraqlanması vəziyyətində uşaqların təhsil və rehabilitasiyada daha müvəffəqiyyətli olduqları görülmüşdür.

Əlilliyi olan **uşağa sahib ailələrə ünsiyyət** zamanı lazım olan bir sıra məsləhətlər:

1. Uşağınızın vəziyyətini nə qədər erkən qəbul etsəniz sizin və uşağınızın vəziyyəti daha yaxşı olacaq deməkdir. Əlilliyi olan uşağın erkən diaqnozu, erkən rehabilitasiyası uşağınızın daha sürətli inkişafını təmin edəcək.

2. Uşağınızın əlillik səbəbi ilə əlaqədar diaqnozu öyrənin və bu mövzuda məlumatınızı artırın. Bu sahədə xidmət edən spesifik peşə terminləri öyrənin. Doğru məlumatı axtarmaqdan çəkinməyin.

3. Duyğularınızı ailə üzvləri ilə paylaşın. Duyğularınızı göstərməkdən qaçınmayın.

4. Acı və hirs kimi təbii duyğularla necə baş ediləcəyini öyrənin.

5. Uşağınız üçün lazım olan təhsil proqramından istifadə edin.

6. Acıma hissindən qaçın, bunun uşağınızın inkişafını dəstəkləməsini mənfi təsir edəcəyini unutmayın.

7. Yalnız olmadığınızı unutmayın sizin vəziyyətdə olan bir çox ailə var. Çətinliklərlə baş edə bilmədə sizə köməkçi ola biləcək ən əhəmiyyətli qaynaq sizsiniz.

8. Hər fərdin özünə xas xüsusiyyətləri olduğuna inanın, ünsiyyət müddətində şərtsiz müsbət dünyagörüşü inkişaf etdirin.

9. Empatik davranış inkişaf etdirin. (Özünü qarşısındakı adamın yerinə qoyub obyektivliyini itirmədən onun problemlərinə onun kimi baxa bilməsi, onun hiss etdiklərini yaşaya bilməsi)

10. Özünüzə vaxt ayırın. Hər zaman özünüz üçün sizi rahatlaşdırıb dincəldəcək vaxtın ayrılması sizə və uşağınıza daha çox köməkçi olacaq.

11. Özünüzə diqqət edin. Fiziki və psixoloji sağlamlığınızı qorumağa diqqət yetirin.

12. Digər uşaqlarınıza da mütləq vaxt ayırın.

13. Ailə içində təsirli ünsiyyət və aktiv dinləmə üsullarını tətbiq edin və bu üsulları mütləq öyrənin.

Alternativ xidmətlər

- Reabilitasiya xidmətləri
- İnküziv təhsil

Reabilitasiya xidmətləri: Xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqlara müxtəlif yönümlü reabilitasiya xidmətləri göstərilir. Adətən, reabilitasiya mərkəzlərində və ya səyyar (mobil) xidmətlər vasitəsilə verilir. Sağlamlıq imkanından məhrum olan uşaqlar bu xidmətlər zamanı psixoloji, pedaqoji, nitq terapiyası, inkişaf terapiyası, sosial iş xidmətlərindən yararlanırlar. Reabilitasiya xidmətləri pullu və pulsuz ola bilər.

İnküziv təhsil: İnküziv təhsil zamanı sinifdə tipik uşaqlarla yanaşı sağlamlıq imkanından məhdud olan uşaqlarda təhsil alır. "İnküziv təhsil" modeli xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqların təhsili ilə yanaşı, onların həyata transformasiyasını və inkişafını nəzərdə tutur.

Xüsusi ehtiyacları olan uşaqlarla iş

- İş prosesi komanda şəkilində təşkil olunmalıdır; müxtəlif peşə sahibləri (terapevt, pediatr, nevropatoloq, psixoloq, sosial işçi, laqoped, reabilitoloq, fiziki və əmək terapevti, xüsusi pedaqoq, dietoloq və s) birlikdə komanda şəkilində cəlb olunmalıdırlar.

- Ailə, bacı/qardaş prosesin hissəsi olmalıdırlar; ailəyə dəstək və ailə ilə iş aparılmalıdır.

- Xüsusi ehtiaclar nəzərə alınmalı və uşağa yönəlmiş fərdi/xüsusi proqram hazırlanmalıdır/proqramda yuxarıda qeyd olunmuş mütəxəssislər və ailə üzvləri iştirak etməlidirlər.

- Xüsusi/fərdi təlim və tədris proqramı hazırlanmalıdır/proqramda aid olan mütəxəssislər və sosial/məktəb mühiti nəzərə alınmalıdır.

- Fiziki müayinə və lazım olan dərman preparatları verilməlidir.

Daun Sindromu (DS)

Ad, İngilis həkim John Langdon Down tərəfindən 1866-cı ildə qoyulmuşdur. Sağlam bir insanın bədənindəki hər hüceyrədə normalda 23-ü anadan 23-ü atadan olmaq üzrə 46 xromosom var. Halbuki Daun

sindromlu körpələrin hüceyrələrində cəmi 47 xromosom olur. Əvvəllər Mongolizm termini ilə xatırlanan DS təxminən olaraq 600-800 canlı doğumda bir olaraq ortaya çıxmaqdadır. Hər iki cinsiyyətdə, bütün irqlərdə, bütün sosio-iqtisadi qruplarda görülə bilər. Bütün əlilliyi olan insanların 5-10%-nin DSli olduğu təxmin edilir (Whaley və Wong, 1995; Vessey, 1992).

DSli körpənin fizika müayinəsində aşağıdakı göstəriciləri müşahidə etmək olar:

Dəri: Quru, çatlamış, ləkəli, boyun arxasındakı dəri qalıdır.

Saç: Yumşaq, incə, seyrəkdir.

Baş: 3 ilə 20 persentil ölçülərində, brakisefali; oksiput düz, fontaneller keç bağlanmaqdadır.

Üz: Düz bir üz profili vardır.

Göz: qısa, az kirpiklər; brushfield ləkələr (həm mavi həm də qəhvə rəngli gözlü uşaqların irislərindəki boz-ağ ləkələr)

Qulaq: Normalda olması lazım olan yerdən daha aşağıya yerləşmiş; kiçik, boyu qısa;

Burun: Kiçik, körpüsü düz və ya basıqdır.

Ağız: Oral boşluq kiçik-dar, yüksək damaqlı, mandibül tam inkişaf etməmiş, dil çıxıntılı-çatlaq; dişlərin çıxması/partlaması gecikmiş; kiçik, nizamsızdır.

Boyun: Qısa; bəzən pərdəlidir.

Əllər: Qısa və geniş, qalın barmaqlar, klinodaktilizm-küçük barmaqda daimi bükülmə; əl ayasında eninə xəttlər vardır.

Ayaqlar: Qısa və qalın ayaqlar; birinci və ikinci barmaqlar arası geniş aralıq; ayaq döşəməs(n)i xəttlili; ehtimalla bitişik barmaqlıdır.

DSli uşaqlarda zehni inkişaf sürəti normal uşaqlardan daha yavaş olmaqdadır. Danışma inkişafı ümumiyyətlə digər bacarıqlarından daha yavaş inkişaf edər (Whaley və Wong, 1995; Vessey, 1992).

DSli körpələr başlanğıcda, lk aylarda çox səssiz ola bilərlər. Bu da körpənin uzun müddət yataq otağında tək qalmasına və ailənin körpəyə diqqəti daha az yönəltməsinə səbəb ola bilər. Bu səbəblə ailəyə körpəni özləriylə eyni mühitlərdə, məsələn; mətbəxdə, oturma otağında saxlamaları xatırladılmalıdır. Körpəyə fərdi əşyaları, ədyalı, oyuncağı öyrədilərək özünün və ailəsinin aidiyyət duyğusunu hiss etməsi təmin edilməlidir.

Ananın yaşı artdıqca uşağın Daun Sindromu ilə doğulma riski də artır.

Ananın Yaşı və Daun Sindromu Riski

20 yaşın altı - 1.700 doğumda bir

20 - 25 yaş arası - 1.350 doğumda bir

25 - 30 yaş arası - 1.150 doğumda bir

30 - 35 yaş arası - 700 doğumda bir

35 - 40 yaş arası - 250 doğumda bir

40 - 45 yaş arası - 70 doğumda bir

45 yaşın üstü - 16 doğumda bir

Autizm

Bu diaqnozların hamısını əsasən aşağıda qeyd olan faktorlar birləşdirir:

- Sosial sahənin, əlaqələrin geriləməsi və sosial ünsiyyətin çətinləşməsi və inkişaf etməməsi
- Minimal fiziki kontakt və bir çox hallarda fiziki kontaktın heç olamaması və yaxud çətinliklə əldə olunması
- Danışiq və ünsiyyət faktorunun olmaması halında isə istifadə olunmaması
- Ritualların get-gedə artması və ritual həyat tərzinin sürməsi
- Emosional soyuqluq, emosional və sosial distansiyanın olması
- Yaş dövrünə uyğun olan sosial/özünə xidmət və koqnitiv bacarıqların geriləməsi və yaxud istifadə olunmaması
- Sosial və psixoloji bağlılığın yaranmaması və zamanlı həyatın bir çox sahəsinə marağın itməsi

Autizm diaqnozunu erkən yaş dövründən aşkar etmək olar (2-3 yaş arası).

Uşaq serebral iflici

Uşaq serebral iflici termini ilk dəfə 1893-cü ildə psixoanalitik Ziqmund Freyd tərəfindən təklif edilmişdir. Uşaq Serebral İflici baş beynin doğuşdan əvvəlki, doğuş zamanı və ya doğuşdan sonrakı dövrlərdə müxtəlif səbəblərdən zədələnməsi nəticəsində əmələ gələn, adətən erkən uşaqlıq dövründə aşkarlanan və hərəkəti pozğunluqlarla: ifliclər, əzələ zəifliyi, koordinasiya pozğunluqları, qeyri-iradi hərəkətlərlə xarakterizə olunan bir haldır. Beynin zədələnmə dərəcəsi asılı olaraq meydana çıxan simptomların ifadə

dərəcəsi də müxtəlif olur: yüngül, zəif nəzərə çarpan və ya çox ağır, tam əlilliyə gətirib çıxaran zədələnmələrə qədər. Bu uşaqlarda epileptik tutmalar, psixi inkişaf ləngiməsi, qavrama və öyrənmə çətinlikləri, görmə, eşitmə, nitq, intellekt pozğunluqları da müşahidə oluna bilər. Baxmayaraq ki, serebral iflicli uşaq çox zaman əqli inkişafdan geri qalmış uşaq kimi təəsurat yaradır, bu heç də həmişə həqiqətə uyğun olmur. Serebral iflic irsi xəstəlik deyil və bilavasitə uşaq ölümünün səbəbi olmur, lakin ömrünün qısalmasına gətirib çıxara bilər.

Serebral iflicə oxşar vəziyyətlər istənilən yaşda keçirilmiş infeksiya xəstəlikdən, insultdan və yaxud kəllə-beyin travmasından sonra əmələ gələ bilər.

- Serebral iflicin yaranma səbəbləri

Uşaq serebral iflicinin səbəbləri haqqında hələ viktorian dövrdə* (Viktorian dövr (1837—1901) — Böyük Britaniyanın və İrlandiyanın kraliçası, Hindistanın imperatriçası Viktoriyanın hakimiyyətdə olduğu və ölkənin hərtərəfli inkişafı dövrü) 2 əsas nəzəriyyə mövcud idi. Ziqmund Freyd tərəfindən təklif edilmiş nəzəriyyəyə görə uşaqlarda beynin zədələnməsi bətdaxili dövrdə baş verir. Digər alim – Uilyam Littl isə israr edirdi ki, zədələnmə doğuş prosesində baş verir və serebral iflic doğuş zamanı uşağın beyində oksigenin çatışmamazlığının nəticəsi olur.

Lakin məlumdur ki, yeni doğulmuş

Uşaqlar oksigen defisitini daha yüngül keçirir və doğuş yollarından keçməsi bir qədər travmatik olsada, adətən beynin zədələnməsinə səbəb olmur.

Hal-hazırda serebral iflicin səbəbləri aşağıdakılardır hesab olunur:

1. Hamiləlik dövründə:

- Hamiləlik zamanı ananın infeksiyon xəstəliklərə tutulması (məs. məxmərək, herpes, sitomeqalovirus, toksoplazmoz və s)

- Rezus konflikt

- Anada problemlər (şəkərli diabet, hamiləlik toksikozu, preeklampsiya, qanaxmalar,

anemiya, stress, pısqıdalanma – vitamin və mikroelementlərin çatmamazlığı)

- Ananın zərərli vərdişləri (narkomaniya, siqaret çəkmə, alkoqoldan istifadə)

- Ananın yaş faktoru (18-dən aşağı, 35-dən yuxarı)

2. Doğuş zamanı:

- Dölün asfiksiyası

- Doğuş travması

- Vaxtından əvvəl doğuşlar

- Gec doğuşlar

3. Doğuşdan sonra

- İnfeksiya və yarasuzlaşmanın nəticəsində yüksək bədən temperaturu

- Beyin infeksiyaları

- Sudaboğulma, qazdan zəhərlənmə və digər səbəblərdən baş verən oksigen çatmamazlığı

- Beyin travmaları. Beyinə qansızma

- Məişət zəhərlənmələri

- Beyində şişlərin olması.

Serebral iflic hallarının 30%-nin səbəbi məlum deyil.

İnkişaf etmiş ölkələrdə son 30-40 ildə serebral ifliclə doğulan uşaqların sayı praktiki olaraq dəyişməz olub. 1970-1980-ci illərdə

bir qədər azalma qeyd olunsada, hal-hazırda çoxalmayan tendensiya müşahidə olunur: 1000 yeni doğulmuş uşaqdan 2-5-də serebral iflicə şəhərlənir

Küçə həyatına məruz qalmış uşaqlar

Avropa Şurasının Küçə Uşaqları İş Qrupu 18 yaşının altında olan qısa və ya uzun müddətli küçə mühitində yaşayan uşaqları "küçədə yaşayan uşaq" olaraq qəbul ediblər.

UNİCEF küçə uşaqları anlayışını uşaqların ailələriylə olan əlaqələrinin səviyyəsinə görə **üç** kateqoriyaya bölür:

I Qrup: Ailələriylə davamlı əlaqəsi olan uşaqlar "küçədə çalışan uşaqlardır." günlərini küçədə çalışaraq keçirsələr də ailələrinin nəzarəti altındakı uşaqlardır.

II Qrup: Ailələriylə zaman zaman əlaqə yaradan "küçədəki uşaqlardır." Bu uşaqların ailə bağları zəifləsə də tamamilə qopmamışdır. valideynləri ilə, bacı-qardaşları ilə əlaqə yaradırlar. Gününü küçədə bir şeylər sataraq, ya da gəzərək keçirən, çox vaxt gecələri evlərində keçirən uşaqlardır.

III Qrup: Ailələriylə heç əlaqəsi olmayan "küçələrin uşaqlarıdır." Ümumiyyətlə, cəmiyyətin ən yoxsul təbəqəsindən və parçalanmış ailələrdən olan uşaqlardır. Ailələrindən zorla və ya öz istəkləri ilə ayrılan bu uşaqlar günün 24 saatını küçədə keçirən "küçənin uşaqları"dır (Küçədə Yaşayan Uşaqlar).

Uşağın küçəyə yönəlmə səbəbi:

- Sosial - iqtisadi faktor; yoxsulluq, işsizlik
- Ailənin Mədəni Quruluşu (Çöl quruluşun davamı olaraq uşağın işlədilməsi)
 - Ailənin dağılması (Boşanma - Valideynlərin Ölümü)
 - İstismar (Ailənin uşağı iqtisadi istiqamətdən istismarı)
 - ailə problemləri – zorakılıq, imtina, münaqişə və s.
 - ailədəki ağır iş tələblərindən qurtulmaq üçün
 - valideynlərin alkoqol və narkotikdən istifadə etmələri
 - müəssisədə qalan uşaqlar müəssisədən qaçmaq
 - Uşaq üçün Küçənin azadlığı - cazibədarlığı, küçə həyatının cazibə görsənməsi –dromomaniya (Dromomaniya səyahətə, gəzməyə olan güclü istəkdir) – bəzən uşaqlar, yeniyetmələr küçədə həyatın daha maraqlı

olduğunu, sərbəstliyin, azadlığın olduğunu, özlərini orda daha yaxşı ifadə edəcəklərini, daha yaxşı təmin edəcəklərini düşünürlər.

- Miqrasiya proseslərinin kəskin artması, əyalətlərdən böyük şəhərlərə miqrasiya, urbanizasiya – kənddən, əyalətdən nisbətən inkişaf etmiş şəhərə, paytaxta insanlar miqrasiya edir. Böyük şəhərlər isə heç də hər zaman gələn insanları qəbul edəcək vəziyyətdə olmur. Belə olan halda isə gələnlər dağılmış evlərdə qalmağa məcbur olurlar. Təbii ki, iş tapmaq da çətin olur. Bu zaman ailə uşağın əməyindən istifadə etməyə başlayır. Uşaq böyük şəhərlərdə ya dilənçilik edir, ya maşın yuyur, təkər qaraldır ya da küçələrdə oğurluqla məşğul olub ailəsini saxlayır.

Küçədə yaşayan uşaqların ümumi xüsusiyyətləri:

- Ailə və ya ailə yerinə keçə biləcək təşkilatlarla əlaqələri məhdud və ya tamamilə qopmuş vəziyyətdədir.

- Təhsil almamış və ya təhsil müddətindən erkən ayrılmış uşaqlardır. Uşaqların təhsil səviyyəsi aşağıdır. Uşaqlar sözləri hərf-hərf və ya hecalarla oxuyur. Bəziləri hesaba bir qədər diqqət verir (alqı-satqı ilə məşğul olanlar), çox pis yazırlar.

- Küçədə olmaları səbəbiylə fiziki, emosional, sosial, psixi inkişafı risk və təhlükə altındadır.

- Norkotik maddələrdən istifadə etmək ehtimalları yüksəkdir. Bu isə onlarda fiziki, psixoloji və sosial bir asılılıq yaradır.

- Küçədə nümunə götürdükləri və ünsiyyət qurduqları insanların qanunla münaqişədə olmaları və onlarla əlaqələrinin sıxlığı səbəbi ilə bu uşaqların da cinayət törətmə ehtimalları və ya cinayətə məruz qalma ehtimalları yüksəkdir.

Küçə həyatına məruz qalmış uşaqların qarşılaşdıqları problemlər əsasən üç yerə ayrılır:

❖ sosial problemlər:

- sağlam yaşamaq üçün normal şəraitin olmaması
- yoxsulluq və savadsızlıq
- stigmatizasiya
- diskriminasiya və müəssər resursların az olması

- təhlükəsizlik (şəbəkələr, cinayət törədənlər, yetkin, böyük yaşlı evsizlər tərəfindən fiziki şiddətə məruz qalma)

❖ fiziki problemlər:

- adekvat qidalanmanın olmaması
- müxtəlif xəsarətlər
- cinsi və reproduktiv sağlamlıq problemləri
- ümumi xəstəliklər

❖ psixoloji problemlər:

- stressli keçmiş
- psixi sağlamlıq
- zərərli vərdişlər
- köçəri həyat tərzini
- narkotik, psixotrop və toksik maddələrin qəbulu.

Eyni zamanda cinsi zorakılıq qurbanı olan uşaqlarda infeksiya xəstəlikləri yaranması riski artır. Bir çoxu narkotik alverçilərinin əlində "oyunçağa" çevrilirlər.

Yeniyetməlik dövrü üçün digər bir xüsusiyyət isə *qruplaşmadır*. Onlar belə qruplaşmalarda təhlükəli və çətin həyat tərzini yaşayan uşaqlar bir-birinə dayaq dururlar, köməyə ehtiyacı olan dostlarına yardım edirlər.

Küçə uşaqlarının yiyələndiyi "ixtisaslar" isə bunlardır: dilənçilik, cibgirlik, narkotik maddə daşıma, marşrut avtobuslarında pul yığmaq, "carçılıq", bazarlarda yükdaşıyan, səyyar satıcı, səyyar yayıcı, avtomobil profilaktoriyalarında maşın yumaq, restoranlarda xidmətçi və s.

İlk dəfə uşaq əməyindən istifadəni qadağan edən qanun 1833-cü ildə Böyük Britaniyada qəbul edilib. Hazırda 12 İyun - Beynəlxalq Uşaq Əməyinə Qarşı Mübarizə günü kimi qeyd olunur. Beynəlxalq Əmək Təşkilatının (BƏT) 1970-ci il yanvarın 1-də qəbul olunan konvensiyası 15 yaşdan aşağı uşaqların iş qəbulunu qadağan edir.

Küçə həyatına məruz qalmış uşaqlar üçün alternativ xidmətlər kimi mərkəzlər yaradılmalıdır. Mərkəzlər, iyerarxiya və nüfuzun hakim olduğu yerlər deyil, uşaqların özlərini rahat hiss etdikləri, dinclik duyduqları, bir-birləriylə və personalla danışa biləcəkləri yer olmalıdır. Mərkəzlər uşaqlara

əmlər verilən yerlər deyil, yaxşı insan əlaqələri qurma vərdişini və bacarığını qazandıqları və bunları tətbiq edə bildikləri yerlər olmalıdır.

Hal-hazırda ölkəmizdə KHMQU-la məşğul olan “İşıqlı ev” küçə uşaqlarının günərzi mərkəzi və “Azərbaycan Uşaq Birliyi” Qeyri-hökumət təşkilatları (QHT) fəaliyyət göstərir.

Küçə həyatına məruz qalmış uşaqlar probleminde **sosial işçini** yerinə yetirməli olduğu **vəzifələr** aşağıdakılardır:

1. Uşaqlara aid məlumatları toplamaq, qeydləri tutmaq və şəxsi dosyalar hazırlamaq;

2. Uşaqların inamını qazanmaq; küçə həyatına məruz qalmış uşaqlarla iş zamanı ən başlıca prinsiplərdən biri budur. Onlar heç kimə inanmırlar, hər kəs tərəfindən aldadılırlar, dostluq əlaqələri yoxdur, hətta valideynləri də onlar üçün düşməndir.

3. Uşaqlara real kömək göstərmək; bu – tibbi kömək, valideynlərin axtarışı, sənədlərin qeydiyyatı, psixoloji və maddi kömək (yemək, geyim);

4. Əlaqədar orqanlarla əlaqələr qurub küçə həyatına məruz qalmış uşaqların problemlərini onlara çatdırmaq;

5. Uşaqların ailələri və yaxın çevrələri ilə əlaqələr qurmaq;

6. Hər hansısa uşağı ailəyə qaytarmaq və ya alternativ xidmətlərlə (foster ailə, ailə qrup evi və s.) təmin edilməsi üçün işlər görməlidir;

7. Vəziyyətin (case-in) müzakirəsi və dəyərləndirilməsi hesabatları hazırlamalı;

8. Uşaqların reabilitasiyasına yönəlik müşahidə, diaqnoz və müalicə sonrası müddətdə aktiv iştirak etməlidir;

9. Ailəsinə və cəmiyyətə reintegrasiya olunan uşaqların ixtisasa yiyələnmələrində, işə yerləşdirilmələrində və təhsil müddətini tamamlamaları istiqamətində rəhbərlik etmək;

10. Uşaqların qabiliyyətlərini kəşf etmək və dünyagörüşlərini genişləndirmək;

11. İqtisadi kasıblıq vəziyyətində olduğu təsbit olunan uşaqlara və ailələrinə, sosial yardımların göstərilməsi qaynaqlarından və qurumlarından yararlanmalarına yardım göstərilməsi;

12. Uşaqların sosiallaşmasına yardım edəcək hər cür sosial, mədəni və idman fəaliyyətləri yerinə yetirmək;

13. Uşaqlarla əlaqəli olan peşə fəaliyyətləri və bütün qeydlərin gizlilik prinsipinə uyğun hazırlanması və həyata keçirilməsi.

Qanunla münaqişədə olan uşaqlarla sosial işin təşkili

Azərbaycanda tam cinayət məsuliyyəti üçün yaş həddi 16 yaşdır. Lakin cinayət zamanı 14 yaşı olan bir şəxsin törətdiyi cinayətin Cinayət Məcəlləsinin 20(2)-ci maddəsinə (1999-cu ildə qəbul olunub) uyğun gələn zaman o şəxs cinayət məsuliyyəti daşıyır.

Buraya aşağıdakılar daxildir:

- Qəsdən adam öldürmə
- Bilərəkdən səhhətə ağır zərbə yetirilməsi
- Soyğunçuluq
- Zorakılıq
- Narkotik və psixotropik maddələrin oğurlanması
- İnsan oğurluğu
- Zorlama
- Oğurluq və s.

Uşaqlar üçün mövcud olan saxlanma müəssisələri:

- Müvəqqəti Təcridxana Mərkəzi
- Məhkəmədən əvvəl saxlanma mərkəzi
- Xüsusi məktəb
- Xüsusi İslah müəssisəsi
- Yeniyetmələrin islah müəssisəsi

14 yaşınadək uşaq cinayət məsuliyyəti daşımır. Eyni zamanda Cinayət Məcəlləsinin 22-ci maddəsi ilə əhatə edilməyən cinayət törətmiş 14-16 yaş arasında olan uşaq da cinayət məsuliyyəti daşımır. Lakin buna baxmayaraq onların məsələləri Yetkinlik Yaşına Çatmayan Şəxslərin İşləri

üzrə Komissiyaya verilə bilər və uşaq qanunsuz əməlinə görə inzibati cəzalar və sanksiyaların subyekti ola bilər.

Fərdi və ya qrup şəklində işləməklə sosial işçilər qanunla münaqişədə olan uşaqlara davranışlarını dəyişməkdə köməklik edə bilərlər. Sosial işçilər polisdən, məktəbdən və ya valideynlərdən məlumat alırlar. Onlar intervyu (uşağın dindirilməsi) zamanı polislə bir otura, məhkəmə üçün hesabat yazır, qanunla münaqişədə olan uşağa, gəncə nəzarət edə bilər.

İsveçdə yetkinlik yaşına çatmayanlar sahəsində iş zamanı sosial işçi dindirmələr zamanı iştirak edir, ancaq dindirmənin gedişinə müdaxilə etmir. Sonra sosial işçi ayrıca otaqda yeniyetmə və onun valideynləri ilə söhbət aparır, söhbət zamanı onun ailəsindəki vəziyyəti, məktəbdə işlərin necə getdiyini, həmyaşıdları ilə ünsiyyətdə problemin olub-olmamasını və s. aydınlaşdırmağa çalışır. Sosial işçi söhbətin əsasında hesabat hazırlayır və onu yeniyetmənin yaşadığı yer üzrə sosial müdafiə xidmətinə göndərir. Hesabatda tövsiyələr və həmin yeniyetməyə aid gələcək tədbirlərə dair təkliflər öz əksini tapır.

Polis yeniyetmə haqqında ona məlum olan bütün informasiyanı sosial işçiyə təqdim etməyə borcludur, eyni zamanda, onların yeniyetmənin şəxsiyyətinə dair, xüsusilə ağır cinayət istisna olmaqla, işin şəraitinə aid faktları polisə xəbər verməyə hüquqları yoxdur. Saxlanılan şəxslər bu barədə bilirlər və ona görə də özləri haqqında çox açıq danışirlar.

Polis sahəsi yanında sosial işçinin əsas vəzifəsi həddi-bulağa çatmamış qanun pozucuları və ya “çətin” yeniyetmələr haqqında informasiyanın ilkin toplanılması və onlar haqqında məlumatların bilavasitə onlara reabilitasiya köməkliyi göstərməklə məşğul olan bələdiyyə sosial xidmətlərinə təqdim edilməsidir.

Yeniyetmənin yaşayış yeri üzrə sosial müdafiə xidmətinin əməkdaşı qanun pozuntularının profilaktikasında mərkəzi fiqur hesab olunur. O, həmçinin işin təhqiqatı mərhələsində cəza tədbirlərinin seçilməsi, islah müəssisəsinin seçilməsi, islah müəssisəsində saxlanılma müddəti (bunu məhkəmənin həll etdiyi hallardan başqa), yeniyetmənin saxlanılmasının fərdi proqramı və onun sonrakı sosial reabilitasiyası haqqında qərar qəbul edilərkən yeniyetmənin taleyinin müəyyən edilməsində aktiv iştirak edir.

İsveçdə işin təhqiqatının bütün mərhələlərində sosial işçinin iştirakı vacibdir.

1999-cu ilin yanvarında İsveçdə 15-17 yaşlı yetkinlik yaşına çatmayan qanun pozucularının tez islah edilməsinin yeni sistemi tətbiq edilmişdi. Cinayətin ağırlığından asılı olaraq, məhkəmə yeniyetməni 14 gündən 4 ilə qədər müddətində sosial reabilitasiya mərkəzinə göndərir (həbsxanaya alternativ). Hammargarden yuvenal mərkəzi cinayət törətməyə görə məhkum olunmuş və sosial reabilitasiyaya ehtiyacı olan 16 yaşdan – 20 yaşa qədər 24 yeniyetmənin saxlanıldığı qapalı islah müəssisəsidir. Mərkəzin əməkdaşlarının üstlərində silah və dubinka gəzdirmək hüquqları yoxdur.

Azərbaycanda Qanunla münaqişədə olan uşaqlara hüquqi və sosial reabilitasiya vermək üçün **Uşaq və Gənclərin Sosial Reabilitasiya Mərkəzi** və **Uşaq Hüquqları Klinikası** fəaliyyət göstərir.

Tibb sistemində sosial işin təşkili

Tibb işçiləri, köhnə ailə həkimləri kimi xəstənin həyata şərtləri vərdişləri, ailə əlaqələri, gəliri və b. kimi mövzularla maraqlanmırdılar. Bu səbəblə tibbi sosial iş ABŞ-da 1905-ci ildə bir neçə xəstəxanada rəsmi olaraq tətbiq olunmağa başladı. Massaçusets Ümumi Xəstəxanası 1900-cü illərin əvvəllərində professional sosial işçilərə malik olan birinci Amerikan xəstəxanası idi. Bu vəzifə Riçard Klark Cabot tərəfindən yaradıldı. Qrup çalışması anlayışı da 1912-ci ildən etibarən fikir olaraq ortaya atılmış, bunun nəticəsində İlk Tibbi Sosial İş Mütəxəssisləri Dərnəyi 1918-ci ildə ABŞ-da qurulmuşdur.

1945-ci ildə Britaniyada Sosial xidmət dairəsinin işçilərinin İnstitutu formalaşdırıldı ki, hansının ki 1964-cü ildə Tibbi Sosial İşçilərin İnstitutu kimi adını dəyişildi.

Xəstəliyin fiziki mənşəli olmasının yanında psixo-sosial istiqamətli olduğu səhiyyə personalı tərəfindən qəbul edilmiş, bu cür problemlərin təhlil edilməsi məqsədiylə sosial iş peşəsini xəstəxanalarda tətbiq olunması təmin edilmişdir.

Sosial iş peşəsinin ən köhnə tətbiq sahələrindən biri olan tibbi sosial iş xəstələrə psixoloji, ictimai və iqtisadi dəstək göstərmək, xəstəxanaya və ya xəstəliyə uyğunlaşma müddətini asanlaşdırma və xəstənin xəstəliyi müddətin yaşadığı, müalicəyə maneə törədən problemlərini təhlil etmə kimi funksiyaları daşımaqdadır. Məqsəd, xəstəliyin müalicəsinin önündəki bütün maneələri qaldırmaqdır. Tibbi sosial iş xəstəliyi və müalicəsi zamanı xəstəyə təsir edən sosial və emosional problemlərin həlli ilə məşğul olmaq məqsədi ilə fərdi və bəzən də qrup çalışması üsulu istifadə edilən sosial işin tətbiq sahəsindən biridir. (Friedlander 1963)

Tibbi sosial işçilər xərçəng, QİÇS, vərəm və s. xroniki, aktual xəstəliklərdən əziyyət çəkən fərdlərə, ailələrə, əhaliyə psixososial dəstək olurlar. Onlar eyni zamanda ailə üzvlərinə məsləhətlər verir, pasientlə konsultasiya aparır və xəstəxanadan çıxdıqdan sonra pasientin ehtiyaclarının planlaşdırılmasında, pasientin xəstəxanadan tərk etdikdən sonra cəmiyyətə re-integrasiya olunmasında köməklik edir.

Tibbi sosial iş xəstəxanaya yatan hər xəstənin tətbiq olunan müalicədən ən təsirli şəkildə faydalanması məqsədiylə sosial işçi tərəfindən görülməli iqtisadi, ictimai, öyrədici və dəstəkləyici xidmətlərlə yanaşı, xəstənin ailəsi və ətrafı ilə əlaqələrinin təşkil edilməsi, xəstəxanadan çıxdıqdan sonra fərdi və ailə problemlərinin təhlil edilməsi kimi xidmətdir.

Tibbi sosial işin ümumi məqsədi aşağıdakılardır:

- ◆ Xəstənin tibbi baxımı və müalicəni qəbul etməsi və baxımın təsirli bir şəkildə istifadə edilməsini asanlaşdırmaq
- ◆ Sağlamlıq problemləri səbəbiylə xəstə və ailəsinin yaşadığı stressi azaltmaq
- ◆ Xəstənin xəstəliyi və içində olduğu şərtlər səbəbiylə ortaya çıxan problemlərini təhlil etmək

Qısaca söyləmək lazım olsa tibbi sosial iş xəstələrin müalicəsinin effektiv olaraq icra edilməsinin qarşısında maneə olaraq görülən problemlərini psixoloji, iqtisadi və ictimai dəstək təmin edərək həll etməyə çalışan sosial iş tətbiqidir. Bu tətbiqi reallaşdıran peşə işçisi isə tibbi sosial iş mütəxəssisidir.

Tibbi sosial iş mütəxəssisləri xəstələrin xəstəxanaya giriş, xəstəxanada yatma, evə buraxılma və evə buraxıldıqdan sonra qarşılaşa biləcəkləri problemlərin həllində məsuliyyətlərə malikdir.

Tibbi sosial iş sahəsində çalışan sosial iş mütəxəssisləri; xəstənin xəstəliyi və müalicəsi ilə əlaqədar ola biləcək sosial, iqtisadi və emosional faktorları anlamasında köməkçi olmaq; xəstənin və ailəsinin əhvalını dəstəkləmək, onlara güvən duyğusu vermək, xəstənin və ailəsinin faydasına cəmiyyət qaynaqlarını hərəkətə keçirmək, xəstəxana işləyişinə peşə baxımdan iştirak etmək yoluyla xəstəxananın daha yaxşı xidmət etməsinə işlə/çalışmaq kimi vəzifələr boynuna götürə bilər.

Sosial işçinin xəstə üçün verdiyi xidmətlər aşağıdakı mərhələlərdən ibarətdir:

- Başlanğıc (xəstənin problemlərini təyin etmə)
- Xidmət planlaması mərhələsi
- Xidmətin verilməsi mərhələsi
- Dəyərləndirmə, sona çatdırma və monitorinq mərhələsi

Sosial işin səhiyyə sistemində olan rolunun 3 hissəyə bölmək olar:

1. Xəstəxanalarda sosial iş – bu istiqamətdə sosial işçilər bir sıra funksiyalar həyata keçirir: pasiyentin psixoloji cəhətdən güclü və zəif tərəflərinin müəyyən edilməsi, onun göstərilən tibbi xidmətlərdən tam şəkildə faydalana bilməsinə yardım etmək, pasiyentin ehtiyacları ilə müvafiq resurslar arasında əlaqələr yaratmaq.
2. Ailələrlə aparılan sosial iş zamanı əsas məqsəd ailə həyatının gücləndirilməsindən ibarətdir. Bunu edərkən sosial işçi mövcud xidmətlərdən istifadə etməklə bu istiqamətdə resursları aşkar etmək və onları ailədaxili xəstəliyin müalicə edilməsinə istiqamətləndirilməsindən ibarətdir.
3. İctimai səhiyyədə sosial iş icma nümayəndələrinin səhiyyə rifahının təmin edilməsi məqsədilə icmanı xəstəxanalar, klinikalar və digər səhiyyə xidmətləri ilə təmin etməyə aiddir.

Tibbi sosial işçiləri xəstəxanalarda, baxım və personal qayğı müəssisələrində, fərdi və ailə xidmətləri agentliyində və ya yerli idarəetmədə çalışa bilərlər.

İcmalarla aparılan sosial işi

Sosial işçi fərdlərlə, ailələrlə yanaşı, fərdlərin, ailələrin birləşdiyi icmalarla da işləməlidir. sosial rifah üzrə təşkil edilmiş icma təşkilatını əsas hədəf qrupu icmada yaşayan insanlar və onların sosial problemləridir. İcmalarla iş məqsədi ayrı-ayrılıqda hər bir fərdin problemini həll etməyə çalışıb, icmadakı problemi olduğu kimi saxlasaq, o zaman fərdlərin probleminin həllinə çata bilmərik. Məsələn, eyni icmadan işsizlik problemi ilə sizə müraciət etmiş bir neçə şəxsin ayrılıqda probleminin həllinə çalışmaqla yanaşı, həmin icmada işsizlik problemi araşdırmaq və həlli üçün işlər görmək lazımdır.

İcma təşkilatı fərdlər, qruplar və təşkilatların sosial problemləri həll etmək üçün birləşərək, planlı şəkildə fəaliyyət göstərdikləri müdaxilə üsuludur.

İcma ilə iş görən zaman aşağıdakı mərhələlərdən keçmək məqsədəuyğundur:

1. İcma daxilində problemi müəyyənləşdirmək üçün tədqiqat aparmaq lazımdır. Tədqiqat nəticəsində siz icmanın problemlərini öyrənir, bu problemi həll etmək üçün icma hal-hazıra qədər hansı işlər gödüyü haqqında məlumatınız olur,

problemin həlli istiqamətində icmanın güclü tərəflərini önə çıxarda bilərsiniz.

2. Aparılan tədqiqat nəticəsində problemləri aydınlaşdırandan sonra problemin həlli üçün plan hazırlanır. Plan həmişə olduğu kimi, icma üzvləri ilə birlikdə müəyyənləşdirilir, əks halda planı həyata tək başına keçirməli olacaqsınız, çünki icma üzvlərinin plandan xəbərləri olmayacaq. Planın həyata keçirilməsində icma üzvlərinə maliyyə ehtiyac ola bilər. Bunun üçün icma üzvlərinə maliyyəni tapmaqda yardımçı oluna bilər.
3. İcma üzvlərini problemlərini həll etmək üçün lazım olan tərəflərlə əlaqələndirmək lazımdır.

Qaçqın və məcburi köçkünlərlə sosial iş

Milliyyətinə, irqi və vətəndaşlıq əlamətinə, dini etiqadına, dilinə, habelə siyasi əqidəsinə, müəyyən sosial qrupa mənsubiyyətinə görə təqibə məruz qalması, həyatına, ailəsinə, əmlakına real təhlükə yaranması ilə əlaqədar daimi yaşadığı ölkədən başqa ölkəyə köç etmək qaçqınlıq, öz ölkəsində müharibə və digər səbəblərə görə yaşadığı regiondan digər əraziyə köç etməsi isə məcburi köçkünlük adlanır. Bir yerdən başqa yerə köçmək ictimai nizama təsir edən və insanları sosial, iqtisadi, psixoloji v başqa istiqamətlərdən müxtəlif problemlərlə qarşı-qarşıya qoyan tarixi bir faktdır. Tarixin hər dövründə yaşanan köçmək hərəkətləri oxşar xüsusiyyətlər göstərir. İnsanlar bəzən daha yaxşı həyat standartları üçün, bəzən isə qarşılaşdığı təzyiq, zülm, ayrı-seçkilik kimi səbəblərdən yaşadıkları yerdən başqa yerə köçmüşdülər.

Yaşadığı yeri tərk etməyin 2 səbəbi ola bilər:

1. Öz istəyi ilə
2. Məcburi şəkildə

Öz istəyə bağlı olan köç iqtisadi, sosial və ya başqa bir səbəblə öz cəmiyyətini tərk edib digər bir yerə daha yaxşı bir həyat sürmək üçün getmək deməkdir. Bu kateqoriyaya beynəlxalq miqrasiya, qanuni olmayan miqrasiya, beynəlxalq iş miqrasiyası daxildir.

Məcburi şəkildə olanlar isə döyüş, vətəndaş qarşıdurmaları, inqilablar, ayrı-seçkilikçilik, dini rəqabət, təbii fəlakətlər üzündən ölkəsini tərk etmək deməkdir.

Köçkünlərin bioloji ehtiyaclardan (yemək və sığınma) başlayaraq, iqtisadi, hüquqi, psixoloji və sosial (dil, məktəb, mədəni uyğunlaşma və s.) ehtiyacları olur. Qaçqın və məcburi köçkünlərin Sosial Problemlərini aşağıdakı cür qruplaşdırmaq olar:

1. Sığınma
2. Psixo-sosial dəstəyin məhdudluğu
3. Təhsil
4. Sağlamlıq
5. İqtisadi problemlər

Həyatını, təhlükəsizliyini qurtarmaq üçün bir yerdən qaçmaq məcburiyyətində qalan insan həm buna gətirib çıxaran təhdidlərin və əziyyətlərin yaratdığı zədələ, həm də birdən, tamamilə hazırlıqsız bir şəkildə sevdiklərini, yaxın ətrafı, dili, mədəniyyəti, işi və ya məktəbi, gəliri, həyat standartı, dost olduğu, içində yaşamağa alışdığı kəndi, şəhəri, vətəni tərk etməyin gətirdiyi yüklə məşğul olmaq məcburiyyətindədir. İnsana dəstək verən, onu qoruyan gücləndirən nə qədər çox şey geridə buraxılırsa, köçün psixoloji təsiri də o qədər mənfi olacaq.

Milyonlarla qaçqın və köçkünün öz doğma yurd-yuvasından qovulması, onların yaşadığı ağır və dözülməz vəziyyət stressin, posttravmatik xarakter kəsb etməsinə şərait yaratmışdır. Bu insanlara sosial psixoloji reabilitasiyası, müharibə zamanı keçirdikləri stressin posttravmatik nəticələri, yaşadıkları psixoloji gərginliyin korreksiyası təxirəsalınmaz və vacib məsələlərdən biridir. Tədqiqatlar və təhlillər göstərir ki, posttravmatik stress insanın psixoloji və fizioloji sağlamlığına ciddi zərbə vurmaqla yanaşı, onun şəxsiyyətinin deqradasiyasına şərait yaradır, insan psixikasında dərin izlər buraxır. Nəticə olaraq yeni gəlinən yerdə iqtisadi və

mədəni inteqrasiya nə qədər tez və yaxşı ola bilsə, köçün yaratdığı psixoloji risk faktorlarının təsiri azalacaq.

Qaçqınlıq və ya məcburi köçkünlük insanların fərqli reaksiyalar göstərdiyi bir müddətdir. İnsanların bu hadisəyə reaksiya çox sevdiyi bir insanı itirən bir adamın hiss etdikləri ilə oxşar reaksiya ola bilər. Bu hisslərə şok, rədd etmə, inanmamaq, depressiya, intihar cəhdi, keylik daxildir.

Qaçqınlıq və məcburi köçkünlərlə sosial işin məqsədi onların yeni gəldikləri mühitə, yerləşdikləri icmaya uyğunlaşma qabiliyyətlərini artırmaq, insanlarla əlaqə yarada bilməklərinə, yaşadıkları travmaları aradan qaldırmaqlarına köməkçi olmaq, qarşılaşdıqları təcili problemləri həll edə bilməyə və eyni zamanda, təhlükəsizlik hissini özlərində aşılama bacarıqlarının inkişaf etdirməyə fokuslaşmaqdır.

Leviene görə, sosial işçi qaçqın və məcburi köçkünlərlə, miqrantlarla üç fərqli səviyyədə çalışa bilər. Bu sahələri mikro, mezzo və makro səviyyələr olaraq təyin edən Levine, mikro səviyyədə sosial iş müdaxiləsinin həmin insanların davranışlarının artırılması, müraciətçilərin bacarıq qazanmaları və öz problemlərini həll etmə bacarıqlarının inkişaf etdirmək olduğuna qeyd etmişdir. Mezzo səviyyədə, qrup işlərinin istifadə edilməsiylə, kollektiv problemin həll etmə bacarıqlarının inkişaf etdirilməsi, emosional reaksiyaların normal hala gətirilməsi, fəaliyyət və yoxlama mexanizmlərinin qazanılması məqsədiylə, sosial iş müdaxiləsinin istifadə edilə biləcəyinə toxunulmuşdur. Makro səviyyədə isə, sosial iş peşəsinə qaçqınların, məcburi köçkünlərin iqtisadi, psixo-ictimai, təhsil və sağlamlıq kimi sahələrdə qarşılanma bilməyən ehtiyaclarının təyin olunması üçün araşdırma etmək, ehtiyacların həllini tələb edən siyasətlərin yaradılmasına iştirak etmək və bu kəslərin faydasına cəmiyyət təşkilatlanması etmək kimi rollar düşdüyü ifadə edilmişdir.

Bu sahəsində sosial işçilərin bir çox rolları vardır. Bunlar;

1. Məsləhətçilik: Qaçqınlara və məcburi köçkünlərə ehtiyac duyduqları hər mövzuda məsləhət verilir.
2. Müdafiəçilik: Lazım olduğunda onların haqlarını müdafiə edə bilər.
3. Məlumat vermə: Qaçqınlara və məcburi köçkünlərə ehtiyac duyduğu hər mövzuda məlumat verə və istiqamətləndirə bilər.
4. Dövlət və qeyri-dövlət orqanları ilə əlaqələndirmə: Müraciətçiləri cəmiyyətdəki Dövlət və qeyri-dövlət orqanları ilə əlaqələndirə bilər.

5. Gücləndirmə: Pul, iş, sığınacaq, sağlamlıq baxımı və təhsil kimi qaynaqlara haradan əldə edə biləcəyi ilə əlaqədar barədə məlumatlandırmalı və onları bu sahədə gücləndirməlidir.
6. Cəmiyyətə inteqrasiya olunmasına köməklik etmək

Qaçqınların haqqları ilə əlaqədar bir çox beynəlxalq və regional müqavilə və sənədlər var. Bütün insanların sahib olması lazım olan hüquqlarla yanaşı, xüsusi olaraq qaçqınlar lehinə də şərh olunacaq bir sıra haqqları ehtiva edən bu sənədlərdən ən fundamental olanları aşağıdakılardır:

1. Ümumdünya İnsan Hüquqları Bəyannaməsi (1948)
2. Qaçqınların Hüquqi Statusuna Dair Konvensiya (1951)
3. Qaçqınların Hüquqi Statusuna Dair Protokol (1967)
4. Beynəlxalq Vətəndaş və Siyasi Haqqlar Müqaviləsi (1966)
5. Beynəlxalq İqtisadi Sosial və Mədəni Haqqlar Müqaviləsi (1966)
6. Hər Növ İrqi Ayrı-seçkilikçiliyə Son Verilməsinə Dair Müqavilə (1965)
7. Cartagena Bəyannaməsi (1984)

İnsan alverinin qurbanı olmuş insanlarla psixo-sosial işin təşkili

Gizli insan alveri öz gəlirinə görə dünya kriminal biznesində üçüncü yer tutur (silah alveri və narkotik ticarətindən sonra), onun gəliri ildə təxminən 32 milyard dollar təşkil edir.¹

İnsan alveri özündə ev köləliyini, məcburi nikah, borc asılılığını, fahişəliklə məcburi məşğul etməni, pornoqrafik məhsulların hazırlanmasında iştirakı, əməyin çətin sahələrində iştirakı və s. birləşdirir. İnsan alverinin qurbanı istənilən yaş, cins, sosial statuslu adam ola bilər: qadınlar, kişilər, uşaqlar.

2005-cü ildə qəbul edilmiş İnsan alverinə qarşı mübarizə haqqında Azərbaycan qanuna əsasən insan alveri – zor tətbiq etmək hədəsi ilə və ya zor tətbiq etməklə, hədə-qorxu və ya digər məcburetmə vasitələri ilə, oğurlama, dələduzluq, aldatma yolu ilə, təsir imkanlarından və ya zəiflik

¹www.houstonrr.org

vəziyyətindən sui-istifadə etməklə insanların istismar məqsədilə cəlb edilməsi, əldə edilməsi, saxlanması, gizlədilməsi, daşınmasıdır.

İnsan alveri qurbanlarının cəlb etmə yolları:

1. şəxsi tanışlıq vasitəsilə
2. ictimai yerlərdə tanışlıq
3. kütləvi informasiya vasitələri
4. internetdəki elan və tanışlıq
5. “nikah xidməti”

İnsanı insan alveri situasiyasına salan əsas səbəblər sırasında ekspertlər bunları müəyyənləşdirir:

- Kasıbçılıq
- İşsizlik
- Gender bərabərsizliyi
- Ümumi təhsilin olmaması və hüquqi savadsızlıq
- Ailədə böhran, evdə zorakılıq, uşaqlara diqqətsizlik və s.

İnsan alveri qurbanlarının istismara cəlb edildiyi sahələr:

- Fahişəlik
- Kənd təsərrüfatı
- Ev işləri və dayəlik
- Fabrik və zavodlar
- Dilənçilik
- Tikinti
- İnsan orqanlarının transplantasiyası
- Cinayət fəaliyyətləri və s.

İnsan alverinin qurbanlarının ehtiyacları:

- Hüquqi yardım
- Psixoloji yardım
- Təhlükəsiz sığınacaq
- Maddi yardım

2006-cı ildə qəbul edilmiş İnsan alveri qurbanlarının sosial reabilitasiyasının həyata keçirilməsi Qaydalarına əsasən İnsan alveri qurbanlarının sosial reabilitasiyasının əsas istiqamətləri aşağıdakılardır:

1. insan alveri qurbanlarına hüquqlarının bərpa edilməsi üçün hüquqi yardımın göstərilməsi;

2. insan alveri qurbanlarına və onların ailələrinə alınmış psixoloji travmanın aradan qaldırılması məqsədi ilə psixoloji yardımların göstərilməsi;
3. insan alveri qurbanlarının tibbi reabilitasiyası — pozulmuş, yaxud itirilmiş funksiyaların bərpasına yönəldilmiş müalicəvi tədbirlərin həyata keçirilməsi, onların xəstəliyinin, alınmış xəsarətlərin nəticələrinin aradan qaldırılması, psixoloji, fizioloji və anatomik pozuntuların tam və ya qismən bərpası;
4. insan alveri qurbanlarının peşə vərdişlərinin bərpasına yönəlmiş peşə reabilitasiyasının həyata keçirilməsi;
5. insan alveri qurbanlarının peşə hazırlığının, yenidən hazırlığının və məşğulluğunun təmin edilməsi;
6. insan alveri qurbanlarına təhsillərinin davam etdirilməsi ilə bağlı köməklik göstərilməsi;
7. insan alveri qurbanlarının yaşayış sahəsi ilə təmin edilməsi

İnsan alverinin qurbanlarının sosial reabilitasiyasının məqsədi onların cəmiyyətə reintegrasiya etmək, normal həyat tərzinə qaytarmaq, aldıkları travmadan qurtulmalarına kömək etməkdir.

İnsan alverinin qurbanlarının reabilitasiyası və cəmiyyətə reintegrasiyası:

- Sığınacaqda yerləşdirmək
- Yaşayış yeri
- Uzunmüddətli psixoloji reabilitasiya
- Sənədlərin bərpa edilməsi
- Ailəyə, cəmiyyətə reintegrasiya və s.

Qeyd edim ki, ölkəmizdə İnsan alverinə qarşı mübarizə idarəsi 2004-cü ildə yaradılmışdır.

Sosial iş və yoxsulluq

Hal-hazırda ən böyük sosial problemlərdən biri yoxsulluqdur. Yoxsulluq gündəlik əsas ehtiyaclarını tamamilə və ya qismən ödənilmədiyi bir vəziyyətdir. İnsan yarandığı gündən yoxsulluq mövcud olub. Müxtəlif dövürlərdə bu problemi aradan qaldırmağa çalışıblar. Məsələn, xristianlıq dini yarandıqdan sonra kilsə yoxsul insanlara kömək etməyə başlayıb.

Yoxsulluğun mövcudluğunun müxtəlif səbəbləri ola bilər. Zastrow və Bowker (1984) yoxsulluğun səbəbləri kimi aşağıdakıları qeyd etmişdilər:

- * İşsizlik
- * Fiziki, psixi əlillik
- * Alkoqol və ya narkotikdən asılılıq
- * Aşağı dərəcəli təhsil
- * Boşanma, tərk edilmə və ya həyat yoldaşının vəfatı
- * İş bacarığını aşağı səviyyədə olması
- * Geniş ailə və s.

Almaniyada sosial yardım mexanizmi sosial müdafiə sisteminin ən mühüm elementlərindən biridir. "Sosial kömək haqqında" federal qanunda göstərilir: "sosial kömək xüsusi hallarda insanların həyatı üçün zəruri olan yaşayış vasitələrinin əldə olunmasını təmin etmək üçündür. Bu cür kömək hesabına onun benefisiarları ləyaqətli insan həyatına uyğun yaşayış səviyyəsini qazanmış olur".

Sosial yardımın məbləği yaşayış minimumun dəyəri əsasında hesablanır.

Almaniyada yoxsul ailələr təyin olunan aylıq müavinətdən savayı bir sıra başqa formalarda da sosial yardımlarla əhatə olunurlar. Həmin yardımlara daxildir:

- Geyim alınması üçün kömək;
- Müəyyən dövrdə yaşamaq üçün mənzillə təminat. Sosial köməyin benefisiarları üçün yaşayış sahəsinin norması da müəyyənləşdirilir. Bir nəfər üçün 45 kv.metr, iki nəfər üçün 60 kv.metr, üç nəfər üçün 75 kv.metr, dörd nəfər üçün 85 kv.metr. Sonrakı hər nəfər üçün bu norma 10 kv.metr artır;
- Xüsusi hallarda yoxsul insanlara yardımlar. Bura tibbi yardım, dərmanlarla pulsuz təchizat, hamilə qadınlara ambulator və stasionar xidmət və s. daxildir.

Bunlardan əlavə Almaniyada ailələr gəlirlərinin səviyyəsindən asılı olmayaraq uşaqlara görə müavinət alırlar. Uşaqların sayından asılı olaraq həmin müavinətlərin aylıq məbləği 30-35 avrodan 150-170 avroyadək dəyişilir.

Fransada hökumətin ünvanlı sosial yardım siyasəti ilə bağlı “minimum sosial gəlir” anlayışından istifadə olunur. Minimum sosial gəlir-sosial cəhətdən müdafiəsiz insanların ictimai dəstək proqramının mühüm elementi kimi minimum istehlak səbətinin dəyərindən aşağı səviyyədə gəlirə malik olan insanların minimum yaşayışını təmin etmək üçün tətbiq olunan sosial standartdır. Adətən sosial müavinət 3 ay müddətində ödənilir, lakin zərurət yarandığı hallarda ödəmə müddəti 1 ilədək uzadıla bilər.

Böyük Britaniyada sosial yardımı haqqında qanun hələ 1948-ci ildə Beveric planı əsasında qəbul edilib. Sosial kömək gəlirlərin dəstəklənməsi adını daşıyır və həmin yardım özündən asılı olmayan səbəbdən qazancı rəsmi təsdiqlənən yaşayış minimumumundan aşağı olan 17 yaşdan yuxarı bütün ölkə vətəndaşlarına ödənilir.

Bundan əlavə, Böyük Britaniyada aztəminatlı ailələrə mənzil subsidiyalarının verilməsi təcrübəsi də mövcuddur. Qanunvericiliyə əsasən, ya öz mənzili olmayan yoxsul ailələrin kirayə etdiyi mənzilin haqqı, ya da daşınmaz əmlaka görə vergi subsidiya şəklində həmin ev təsərrüfatlarına ödənilir.

İsveçdə ünvanlı sosial yardım sisteminin ən mühüm elementi əməkqabiliyyətli yaşda olan yoxsul şəxslərə dövlətin sosial köməyidir. Sosial köməyi almaq üçün başlıca tələb ölkə ərazisində qanuni əsaslarla yaşamaqdır (həmin şəxs ölkə vətəndaşı olmaya da bilər). Yardımın məbləği fərdin fiziki və mənəvi ehtiyaclarını ödəmək üçün zəruri olan əmtəə və xidmətlərin dəyərindən asılıdır. Bura insanların qidalanmaya, şəxsi istehlak əşyalarına, tibbi xidmətə, asudə vaxtın keçirilməsinə, kommunikasiya xidmətlərinin ödənilməsinə çəkilən xərclər daxildir.

Hazırda ABŞ-da 80-dən artıq sosial proqram mövcuddur.

1. Ehtiyacı olan ailələrə müvəqqəti kömək proqramı-**pul transfertləri** (TANF). Bu proqrama qoşulmaq üçün başlıca tələb vətəndaşın iş axtarmasıdır (əmək qabiliyyətli şəxs işləməlidir).
2. **Ərzaq talonları.**
3. Dövlətin **pulsuz yaxud güzəştli tibbi kömək proqramı** (Medicaid). Bu proqram aşağı gəlirli ailələr üçün tibbi xidmətlərin əlçatanlığının təmin olunmasını nəzərdə tutur.

ABŞ-da yoxsul ailələr yardım üçün yerli sosial müdafiə ofislərinə müraciət edirlər. Müraciətlərin təqdimatı proseduru aşağıdakı kimidir:

-Qəbul. Bu mərhələdə ərizə qəbul edilir, iddiaçı proqram barədə məlumatlandırılır.

-“İlkin süzgəc”. Təqdim olunmuş informasiyalar kompüter bazasına daxil edilir, başqa məlumat bazalarından istifadə etməklə təftiş aparılır, təcili yardımın göstərilməsi üçün tələbat müəyyən edilir.

-Gruplaşdırma. Məlumatlar təhlil edilir, iddiaçılar qruplaşdırılır (7-9 nəfər)

-Baza tələbləri irəli sürülür. İddiaçı işəüzəltmə ximətində qeydiyyatdan keçməli, narkotika qəbul edib etməməsini müəyyənləşdirmək üçün baxışa müraciət etməlidir.

-Sosial yardım hüququnu müəyyənləşdirmək üçün sosial müfəttişlə müsahibə. Müsahibə zamanı sənədlər nəzərdən keçirilir, çatışmayan yaxud ziddiyyətli informasiyalar yoxlanılır.

-İddiaçının sosial kömək almaq hüququ təmin edilir. Müraciətin təqdim olunmasından 30 gün ərzində bu barədə qərar qəbul edilməlidir.

Azərbaycanda yoxsulluğun səviyyəsini azaltmaq üçün 1 yanvar 2006-cı il tarixindən qüvvəyə minən Ünvanlı Sosial Yardım Haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu mövcuddur. Sosial yardımın məqsədi aztəminatlı ailələrin sosial müdafiəsinin təmin edilməsindən ibarətdir.

Sosial işçi yoxsulluq səbəbi ilə ona müraciət etmiş fərdə, ailəyə kömək etmək üçün ilk növbədə ölkədə mövcud olan qanunlar haqqında məlumatlı olmalıdır. Bundan əlavə, onlara qabiliyyətlərinə uyğun iş tapmaqda köməklik etməlidir. Makro səviyyədə yoxsulluğu azaltmaq üçün qanunların işlənilməsində iştirak etməlidir.

Sosial işdə əsas perspektivlər

Ətraf mühit perspektivi

Bu perspektiv, fərd ilə onu əhatə edən mühit arasındakı qarşılıqlı əlaqəyə yönəlir. Hansısa bir fərdin fəaliyyətini başa düşmək üçün, biz onu əhatə edən mühiti anlamalıyıq:

- Ailədə yaşayan fərdlərin,
- Onların qonşuluğuna və icmasında yaşayan ailələrin,
- Fərdlərin, ailələrin və icmaların aid olduğu siyasi, iqtisadi və mədəni mühitin,
- Fərdin ətrafının onun hərəkətləri, inancları və seçimləri üzərində təsiri.

«İnsan mühitdə» konsepsiyası

- Ekoloji perspektiv uşağın və ailənin tələbatlarının daha geniş kontekstdə anlaşılmasını nəzərdə tutur. İnsanın tələbatları ətraf aləmlə qarşılıqlı əlaqədə nəzərdən keçirilir.
- Uşağın əhatəsi “onun özündən, ailədən, məktəbdən və cəmiyyətdən ibarət” ekosistem kimi təsvir edilə bilər. Beləliklə, ailə sistemində daxil olan uşaq, öz əhatəsindəki daha geniş mühitə (məktəb, yaşlıları, qonşular, birliklər, sosial xidmət sferası kimi yerli birlik və müəssisələr) qoşulur. Belə halda sosial işçi uşağın əhatəsinin sadalanan hissələrinin onun tələbatlarının ödənilməsinə necə şərtləndirdiyini və uşağın tələbatlarının ödənilməsi məqsədi ilə bu hissələrin öz aralarında necə əlaqədə olduqlarını təhlil etməlidir. Beləliklə

yalnız ailənin deyil, ailənin olduğu sosial mühitin də uşağın rifahında olan rolu və məsuliyyəti qeyd edilir.

Güclü tərəflərə əsaslanan perspektiv

- Bu perspektiv, hər bir uşağın, ailənin və icmanın öz güclü tərəflərinin olması və diqqəti bu güclü tərəflərə yönəltməyin müsbət inkişafa aparması və çətinliklərin öhdəsindən gəlməyə kömək etməsi ehtimalına əsaslanır.
- Bu baxımdan, müştəri hər zaman onların məsələsi ilə bağlı hansı növ dəstək strategiyasının effektiv olub-olmadığını müəyən etməkdə ən yaxşı ekspertdir.

Mədəni müxtəlifliyi anlamaq bacarığı

- Bu perspektiv, mədəni müxtəlifliyi anlamaq və buna hörmət etmək, habelə digər insanların inanclarına, fikirlərinə, dəyərlərinə, hərəkətlərinə, eləcə də xüsusi qrupların adətlərinə diqqətli yanaşmaqla bağlıdır.
- Sosial iş sahəsində çalışan peşəkarlar, öz müştərilərinin və həmkarlarının müxtəlif mədəniyyətlərə aid ola biləcəyini anlamalı və bunu qəbul etməli, o cümlədən onların təcrübələrinə müvafiq şəkildə uyğunlaşmalıdırlar.
- Təşkilatlar və peşəkarlar, müxtəlifliyi qəbul edib, ona hörmət etdikdə, davamlı olaraq mədəni cəhətdən özlərini dəyərləndirdikdə, müxtəlifliklə bağlı öz bilik və bacarıqlarını artırıdığında, o cümlədən hədəf qrup, mədəniyyət, vəziyyət və qəbul olunan ehtiyaclarla uzlaşmaq məqsədilə müvafiq xidmət modellərinə uyğunlaşdıqda mədəni müxtəlifliyi anlamaq bacarığına nail olurlar.

Sosial işçinin səriştə və bacarıqları

- Güclü tərəfləri və ehtiyacları müəyyən etmək, habelə ailəni güclü tərəflərə əsaslanan dəyərləndirmə prosesinə cəlb etmək bacarığı.
- Uşağın qayğıya ehtiyacı olduqda, müvafiq və həlledici addım atmaq bacarığı.
- Mürəkkəb məlumatları təhlil etmək bacarığı.
- Uşaqların rifahı ilə bağlı yanaşmada israrlı ola bilmək bacarığı.
- Böhran vəziyyətinə anında müdaxilə və erkən müdaxilələrlə bağlı xidmət və strategiyaları tətbiq etmək bacarığı.
- Ailələrlə peşəkar əlaqələr yaratmaq və saxlamaq bacarığı.
- Dinləmək bacarığı.
- Asanlıqla uyğunlaşa bilmək bacarığı.
- Ədavətli və ya inadkar olan könülsüz müştərilərlə işləmək bacarığı.
- Sənədləşdirmə və məhkəmə ifadəsi də daxil olmaqla, hüquqi sistemlərdə işləmək bacarığı.
- Maliyyə davamlılığı üçün uşaq və ailəni gücləndirmək, o cümlədən ailə və icma dəstəyindən istifadə etmək bacarığı.

Əsas səriştə və bacarıqlar

1. Dəyərləndirmə bacarıqları

- Müxtəlif müştərilərin problemlərini dəyərləndirmək, müvafiq müdaxilə strategiyası tətbiq etmək, müştərinin olduğu vəziyyəti yaxşılaşdırmaq üçün bir plan hazırlamaq, o cümlədən bu planın icrasını asanlaşdırmaq bacarığı.

2. Terapiya bacarıqları

- Sosial işçilər, uşaqlara və ailələrə məişət zorakılığı, etinasızlıq, maddə asılılığı və digər məsələlərin öhdəsindən gəlməyə köməklik

edirlər. Onlar təlim zamanı əldə etdikləri bacarıqları öz işlərində sosial, psixoloji və emosional məsləhətlər verən zaman tətbiq etməlidirlər.

3. İnsanlararası münasibətlər üzrə bacarıqlar

Sosial işçilər, müştərilərlə işləyən zaman empatiya qurmağı və anlayış göstərməyi bacarmalıdırlar. İstiqlanlıq, empatiya duyğusu, düzgünlük və səmimiyyət sosial işin əsasını təşkil edir.

4. Yazılı və şifahi ünsiyyət

- Sosial işçilər, uşaqlara və ailələrə dəstək ola bilmək üçün geniş sayda sənəd işləri ilə məşğul olmalı, müxtəlif hesabatlar və müştərinin məsələsi ilə bağlı protokollar hazırlamalı, yazışmalar və şifahi danışıqlar aparmalı, habelə müştərinin əvəzinə bir sıra xidmət orqanlarına zəng etməlidirlər.

5. Uyğunluq

- Sosial işçilər sadəcə müxtəlif vəziyyətə və insanlara uyğunlaşmalı deyil, həm də bir sıra evləri ziyarət etməli və müxtəlif təşkilatlarla görüşməlidirlər.

6. Müxtəlifliyi qəbul etmək

- Sosial işçilər müxtəlif sosial, irqi və etnik qrupdan olan uşaqlarla işlədikləri üçün onlar, müxtəlif sosial qruplarla səmərəli əlaqə qurmağı və hər bir müştəriyə eyni hörmətlə yanaşmağı bacarmalıdırlar.

7. Sərhəd qoymaq

- Müştəri ilə effektiv münasibət yaratmaq üçün empatiya qurmaq bacarığı qədər mühim olan bu bacarığa sosial işçinin sərhəd qoymaq ehtiyacını anlaması və bu sərhədləri saxlaya bilməsi aiddir.

8. İcma resursları barədə məlumatlı olmaq

- Peşəkar sosial işçi, hər zaman uşaqlara və ailələrə dəstək olmaq üçün vacib olan icma resurslarından xəbərdar olmalıdır. Sosial işçi, hansısa bir şəxsin tibbi qayğı, qidalanma, geyim, psixoloji məsləhət və hüquqi məsləhət üçün necə çıxış əldə edə biləcəyini bilməlidir.

9. Ətrafdakı stress amillərini anlamaq

- Sosial işçilər, xüsusi problemlərin nədən yarandığını, insanların verdikləri reaksiyaların səbəbini, ailədaxili, sosial və maddi problemlərin ailələr və fərdlər üzərində necə təsir göstərdiyini anlamalıdırlar. Bu səbəbləri anlamaq müştərinin olduğu vəziyyəti daha yaxşı başa düşməyə, habelə daha effektiv həll yolu tapmağa kömək edir.

***“Meqa Poliqarf” MMC-nin mətbəəsində çap edilmişdir.
Tiraj- 500 ədəd***

*“Konstitusiya” Araşdırmalar Fondu
AZ1001, Bakı şəhəri, M.Əfəndiyev 7/24
Tel: (+99412) 4925726
Mobile: (+9455) 2232929
Email: kafondu@yandex.ru
Web: www.kafondu.org
Bakı 2018*